

Андрій Кокотюха

БАГРЯНИЙ РЕЙД

Історія, написана вогнем

КЛУБ
СМІЛИГО
ДОЗВІЛЯ

Андрій Кокотюха
Багряний рейд

© Кокотюха А., 2016

© DepositPhotos.com / den-belitsky, обкладинка, 2016

© DepositPhotos.com / jorjik, den-belitsky, оформлення шмуцтитулів, 2016

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2016

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2016

Консультант: *Іван Казимирович Патриляк*, професор, доктор історичних наук, декан історичного факультету Київського Національного університету імені Т. Шевченка

Обережно! Ненормативна лексика!

***

Дорогою на Схід

Для будь-якої армії, що оперує, послуговуючись партизанськими методами боротьби, рейди були і залишаються надзвичайно важливою формою діяльності. Бойові, розвідувальні, пропагандистські рейди широко використовувалися також і в Українській повстанській армії та збройному підпіллі ОУН аж до початку 1950-х рр. Свої рейди упівці проводили територіями України, Словаччини, Румунії, Чехії, Білорусі, Німеччини. Вони мали різне завдання, різну кінцеву мету.

Особливе місце серед них посідають рейди у Велику Україну.

Від моменту розгортання структур УПА її військове командування та політичне керівництво наполегливо намагалося розпалити збройну боротьбу за незалежність і закріпитися на територіях на схід від колишнього радянсько-польського кордону. Рейдові відділи проходили територіями Житомирщини, Київщини, Хмельниччини, Вінниччини, повстанські боївки у різний час проникали до Кіровоградської, Одеської та Дніпропетровської областей. Уже на початку лютого 1944 року начальник внутрішніх військ НКВС Українського округу генерал-майор Марченков змушений був констатувати: *«Ситуація на Правобережжі України ускладнює оперативну службову роботу наших військ. У звільнених від військ противника районах та областях є повстанські формування українських націоналістів, бандитські угруповання, які активно розгортають свою антирадянську діяльність. Протистояння наших військ з чисельними, гарно озброєними бандами неминуче».*

Чергова книга Андрія Кокотюхи переносить читача до подій 1944 року, коли повстанське командування надзвичайно активно працювало над розгортанням антирадянського підпілля на Житомирщині та Київщині, намагалося поширити повстанський рух в наближених до столиці лісових масивах і навіть робило спроби проникнути в напрямку чернігівських лісів. Сюжет книги – це тісне

сплетіння переспіву з реальних подій (які відбувалися з різними людьми в різний час) і невеликого художнього домислу автора.

В одних повстанських спогадах про рейд на Житомирщину читаємо: *«Кожен вже знав про своє завдання, знав також, в який терен відходить, і до відходу кожен проводив час у роздумуванні над тим, як то закріпитися в терені, як розгорнути найуспішнішу революційну роботу (...) Ми хоч і знали, що терен, куди ми йдемо, здебільшого опанований ворогом, що треба буде багато зусиль, а то й жертв, щоб перебороти усі труднощі, закріпитися в терені, побудувати Організацію. (...) Ми йшли приспіненим кроком у напрямку на Схід, щоб за ніч зробити якнайбільше дороги (...) Обвішані вантажем, який складався, крім озброєння, ще з запасів харчів та літератури, ішли ми повільно (...) Ми зайшли до крайньої хати, з якої виблимувало світло тьмяного каганця. Хотілося зайти до хати не тільки тому, щоб розвідати про становище в терені і бодай трохи відпочити по тяжкій дорозі, але бажалося зустрічі з місцевими людьми, хотілося почути від них слово, відчутти їхні настрої, довідатись про їхні болі й бажання. Бо ж серед цих людей, з ними і для них прийдеться нам працювати».* За цими декількома реченнями зі спогадів невідомого повстанця під псевдо Вадим приховується цілий світ відчайдушних і жертвовних людей; світ боротьби і мрій, про які ми ще так мало знаємо.

Андрій Кокотюха, спираючись на реальні документи та невігадані історії, сконструював власну версію повстанського рейду. Читаючи описи маршів, спілкування повстанців між собою та з місцевим населенням у Великій Україні, мимовільно замислюєшся про те, що перед тобою не художній твір, а реальний повстанський звіт чи спогади про рейд на Схід. Головні герої, їхня поведінка, думки, обставини, в яких вони діють, надзвичайно точно передають реалії 1944–1945 років, а детективний доважок робить читання книги справді захопливим.

Іван Патриляк, доктор історичних наук, професор

Багряний рейд

Частина перша Служба безпеки (12–19 вересня 1944 року)

З проникненням чуток про вплив на західноукраїнське суспільство прийнятих у Москві рішень про розширення прав союзних республік, особливо про наркомати Заксправ і НКО, з'явився серед повстанців розбрід, особливо серед рядовиків. Дехто казав, за яку ж таку самостійну Україну ми маємо боротися?

З доповідної записки до ЦК КП(б)У, березень 1944 року

Якщо члени оунівського підпілля та УПА не отримали звернення нашого уряду, ми будемо відповідати силою. Заставимо силою чи підкоритися, чи будемо знищувати.

З виступу секретаря Рівненського обкому КП(б)У Василя Бегми, червень 1944 року

1

Волинь. Район Дубна, село Підгайне

Бій тривав майже годину.

Коломієць злостився – усе можна було скінчити значно швидше й навіть з набагато меншими втратами. Його бійців стало на сімох менше, тепер разом із командиром лишилося дванадцяттеро. Чоту цієї осені сильно пошарпали, й Максим побоювався розформування та злиття з іншим підрозділом. Він зовсім не переймався, що в такому разі доведеться втратити посаду та піти заступником до іншого. За військовими званнями й керівними посадами в повстанській армії чотовий^[1] на псевдо Східняк не ганявся.

Йому надали новий ранг лише три місяці тому, а до того воював звичайним рядовим козаком^[2]. Влітку, коли ліси почали бомбувати з повітря, а потім послали проти лісової армії спеціально зняті з фронту піхотні частини, підсилені танками, артилерією, бронепотягами, військо зазнало значних втрат і дотепер залишувало рани. Саме тоді військові підрозділи групували наново і Коломієць отримав під командування спершу рій^[3], а вже за три тижні – чоту.

Стрімке кар'єрне зростання Максим розцінив як вияв довіри. Якби йому не довіряли, він не лишився б в УПА. Минулого року його, засудженого за вбивство власного начальника, колишнього радянського міліціонера з Миргорода, закинули на Волинь із диверсійною групою. Потрапив у полон до відділу Хмари в лісі під Здолбуновом, уникнув розстрілу, пройшов перевірку вогнем і влився до повстанців. Пізніше його знову перевірили, вже в СБ^[4], цього разу – ретельніше, навіть довелося посидіти дві доби під арештом, доки слідчі з'ясовували обставини. Але обійшлося, згодом про нього Служба безпеки не згадувала.

Нині саме вона мало не зіпсувала ретельно продуману операцію.

Коломієць був дуже близький до того, щоб звинуватити в загибелі своїх хлопців, через яку довелося все зупинити, Дуная, командира відділу.

...Їхня сотня мусила перепочити після виснажливих боїв з військами НКВС та регулярними частинами Червоної армії, кинутими на підсилення. Фронт уже наближався до Західного Бугу, і радянське радіо гордо називало Волинь, як і решту України, звільненою від німецьких окупантів. Зараз тут був глибокий тил. Звісно, не для повстанської армії, й це неабияк дратувало радянське військове командування. Тож окремим наказом повстанці, яких називали не інакше, як бандитськими формуваннями, мали бути знищені ще до кінця року. Відповідної доповіді, кажуть, чекає особисто Сталін.

Але насправді не треба було спеціального наказу, аби воювати з повстанцями. Радянська влада не збиралася заплющувати очі на лісове військо та розгалужену підпільну мережу. Максим, воюючи тут

уже рік, міг порівняти умови й погоджувався з побратимами, котрі мали більший досвід: *німаки* порівняно з *Совітами* створювали українському війську мало не курортні умови. Вони лише зрідка потикалися в ліси та намагалися без потреби не заходити у віддалені села.

Тож запеклі сутички у лісових масивах велися не з ними, а з радянськими партизанами. Вони домагалися контролю над лісами й хуторами, нахабно зайшовши на повстанські терени. Крім того, дошкуляла польська самооборона, котра, залежно від власної вигоди, могла взаємодіяти як з німцями, так і з червоними. Попри це українці могли контролювати окремі території й навіть запровадити власну, національну адміністрацію.

Результат: замість трьох фронтів, як минулого року, повстанська армія тепер, у сорок четвертому, воювала на двох. Проте легше від того не стало. Радше навпаки – там, де німці боялися навіть проїхати поруч, підрозділи НКВС нічого не стримувало. Витіснивши звідси німців й відновивши втрачену на кілька років владу, почали діяти на теренах вогнем і мечем. Не рахуючись із засобами й застосовуючи силу навіть там, де часом її не було треба аж у такій потузі.

З огляду на це Коломійця найбільше цікавили, переймали й хвилювали водночас винищувальні загони. Інформацію про них збирала агентура СБ, і стало відомо: туди записуються добровольці з місцевих, переважно поляків. Звісно, командували підрозділами колишні червоні партизани та навіть червоноармійці, котрі виписувалися зі шпиталів. Їхню мотивацію Максим, колишній офіцер міліції, чудово розумів. Описати міг однією фразою: «Нема дурних». Мало хто хоче для себе продовження війни, а в шпиталі про неї починаєш забувати. Особливо якщо поруч – молоді сестрички, поранених годують, і навіть труять вошей, прожарюючи білизну. Звикнувши до нехай умовного, але миру, вчорашні поранені не дуже рвуться доганяти свої частити.

Винищувальні батальйони приймають за спасіння, бо це служба в тилу, з усіма приємними наслідками. Їх ставили на забезпечення. І

хай навіть переводили на казармене становище – все одно стрибки^[5] відчували більше волі та почувалися в більшій безпеці, ніж у регулярній армії.

Та лісові хлопці показували зуби. Від цього стрибки не впадали у відчай, зрозумівши помилковість вибору сторони. Вони ще більше лютували. Бо повстанці створювали стрибкам додаткові труднощі. Найперше – били не у відкритому бою, а з засідок, винищуючи колаборантів без милосердя й жалю. Ефективно протидіяти стрибки не могли, бо вояки з них виявилися не найкращі. Тож керівництво НКВС швидко знайшло їм ліпше застосування – грабувати місцеве населення.

Звісно, офіційно подібні акції називалися інакше. Отримуючи оперативну інформацію про села чи хутори, де люди збирають для повстанців харчі, одягу, а головне – взуття, командування відряджало туди загін винищувачів. Завдання: виявити ворогів та бандитських посібників, показово покарати та конфіскувати все, що знайдуть. Такі дії мусили паралізувати діяльність повстанських відділів на зазначеному терені. Бо зброю та боєприпаси вояки знайдуть швидше, ніж продукти й одяг.

До того ж залякати селян зайвий раз не завадить. Хай покарання буде показовим уроком для всіх, хто досі підтримує партизанів. Але найголовніше – стрибкам давали вказані села на відкуп, дозволяючи брати все, що заманеться. Максим, як і решта командирів, уже знав: стрибкам нічого не платять, лише видають пайок, тож грабувати лояльні до повстанців села їм дозволяли в рахунок платні.

Одного такого видовища рік тому стало досить, аби Коломієць зробив остаточний вибір, повернувши зброю проти тих, у кого раніше служив і на кого працював.

Стріляючи в начальника міліції, він почасти зводив рахунки за знівечену долю сестри своєї загиблої дружини Оксани. Частково – вважав, що так очищає радянські правоохоронні органи від шкідників, котрі своїми діями лише компрометують в цілому правильну, істинно народну владу. Навіть уявляв себе на місці когось

із вождів, Кагановича чи того ж товариша Сталіна, в яких повно справ і не доходять очі, вуха та руки до сумнівних, *нерадянських* елементів на місцях, десь у задрипаному Миргороді. Кілька табірних років не остаточно похитнули віру в радянську владу, хоч спілкування з зеками й табірною адміністрацією розвивали те, що інтелігенти з числа «ворогів народу» називали критичним мисленням. Волинське село, пограбоване на його очах червоними партизанами, і особливо – вбиті старі люди та зґвалтовані молодиці, стало для Максима своєрідним рубіконом.

Він ступив туди ще завербованим радянським диверсантом, якому влада дала шанс, – а звідти вийшов внутрішньо готовий воювати з тією владою. Та прийняти повстанське псевдо Східняк.

Тепер ситуація вкотре повторювалася. У Підгайному, як донесла розвідка, на них чекали. Сотня Гомона могла перебути там якийсь час після недавньої сутички з регулярними радянськими частинами в районі Ківерців, де довелося відчайдушно йти на прорив, не даючи ворогові замкнути кільце. Від сотні лишилася заледве половина, в бою поранили самого Гомона. Але їм вдалося загубитися й навіть налагодити зв'язок з командуванням. Так їх спрямували сюди, під Дубно.

Попереду, в розвідці, рухалася чота Коломійця. Вони й наткнулися на зв'язкову, котра переказала: в Підгайному стрибки разом із «червонопогонниками» – так називали підрозділи НКВС. Розуміючи, що доведеться повертати назад, бо там уже ловити нема чого, Максим майже одразу змінив рішення. Після недавніх втрат кортіло поскубати бодай когось, і тут «винищувачі» нагодилися вчасно. Маючи чималий досвід подібних операцій, він передав потрібне повідомлення й став табором у лісі, почавши підготовку.

Вони мали при собі рацію, німецьку «Telefunken»^[6], вийшли на зв'язок і незабаром отримали наказ чекати. До ліквідації стрибків мав долучитися відділ Дуная. Акції проти загону НКВС – пріоритет Служби безпеки, і Східняк мусив координувати свої дії з ним. Треба було чекати щонайменше півдоби, хоч реалії внесли корективи:

Дунай нагодився за добу. Все зрозуміло, як уже вийшло, претензій ніхто не мав.

Крім однієї.

За цей час «червоні погони» знялися й пішли з Підгайного.

Кусаючи губи від злості та відчуття поразки, Максим із трьома вояками особисто провів їх, ледь стримуючись, аби не порушити наказ і не атакувати. Звісно, дати прочуханки стрибкам теж треба. Але вдарити по *енкаведе* після недавнього розгрому – той реванш, якого Коломійцеві кортіло більше.

Та щойно нагодився Дунай зі своїми, знову все помінялося.

Виявляється, хтось помітив за цей час лісовиків, попередив «винищувачів». Служба безпеки не мала точної інформації про відправлений їм на підмогу підрозділ НКВС. Проте досвід підказував: якби повстанці постояли в околицях села ще довше, напевне дочекалися б карателів. Мало того, що втрачали перевагу несподіваного нападу – ще й змушені були б відбиватися.

Єдине мудре рішення за такого розкладу – починати негайно. Хай стрибки попереджені. Але ж, як відомо, у відкритому бою вони мало чого варті.

Східняк та Дунай чомусь не припустили одного – військові можуть повернутися.

Повернулися.

Прорахувати такий поворот Коломієць мусив.

Тим більше мав би передбачити це Дунай. Адже значно простіше зупинити й розвернути відділ, який відійшов недалеко, ніж відряджати окремих. Коли дізналися, що червоних помітили за десять кілометрів від Підгайного, часу на роздуми не лишилося, як і на суперечки, хто зловив ґав. Дунай мав вищі ранг і посаду, тому наказав Коломійцеві відрізати військових, поки його відділ візьметься за стрибків.

Рішення відчайдушне, та альтернатива – розвертатися, відходити вглиб лісу, навіть не огризнувшись. Можливо, іншим разом та за

інших обставин Максим узяв би на себе відповідальність уникнути бою й шукати інших можливостей роздобути харчі, медикаменти, полагодити одяг, перевести подих. Недавня поразка свою справу зробила: повстанці рвалися в бій, аби випустити пару і бодай якимось відігратися.

Зупиняти своїх Коломієць не міг і не хотів. Тому відділ пішов навперейми «червоним поганам». Бойовий порядок вибудували на ходу. Діяли злагоджено, звично. Сил, спритності та впевненості в собі додавала лютя. Дуже кортіло відігратися. Розділилися на дві групи, обтекли дорогу з обох боків, і вчасно – колона з двох вантажівок не встигла дістатися до вузького місця серед лісу: пагорби з обох боків, ніби сама природа створила ворота перед вїздом у село. Хай відстань критично близька, зупинити ворога найкраще тут.

Почали вчасно – разом із Дунаєм. Командири не домовлялися, повстанці вдарили саме в той момент, коли перший «студебекер»^[7] заїхав у прохід між горбами. Вибухи та стрілянину червоні напевне почули, водій головної машини наддав газу, згори йому стукали по кабіні. Стрімкий ривок теж став у пригоді: Коломієць жбурнув гранату, мітяти просто перед нею. Рвонуло, шофер газонув, водночас крутнувши «бублика» вправо. Зупинився різко – друга машина, теж надавши швидкості, з розгону врізалася першій у кузов.

Оговтатися бійцям не дали. Тих, хто кинувся на землю, валили короткими чергами. Гранат повстанці мали небагато, всі використали, як має бути: ребристі «яйця» полетіли в кузови, в саму гущу зеленої людської маси. Повітря наповнилося криками болю, матюками, вигуками, котрі губилися в шумі бою. На ворога побігли з обох боків, та червоні швидко отямилася – все ж не вперше потрапляють у такі засідки, та й було їх більше. Огризнулися автомати, впало кілька вояків, решта відтягнулися, займаючи вигідніші позиції. Поки наново групувалися, солдати зайняли оборону, тримаючи вогнем периметр, а їхній командир, молоденький (Максим мимоволі відзначив – молодший за нього років на три) *старлей* почав командувати.

Зрозумівши, що зараз буде, Коломієць підповз до булавного^[8] Чуба, збираючись віддати свій наказ – але той уже все зрозумів: вогнем почав відсікати бійців від другого «студера». Колеса першого прострелили ще раніше, але другий лишався на ходу. Саме зараз старший лейтенант намагався під прикриттям вогню залізти в кабінку, аби здати назад. Звідти, де залягли Кошовий із Чубом, те місце прострілювалося погано. Поміняти ж позицію не вдалося – сержант-енкаведешник уже вирахував це, тож бійці за його наказом взяли під контроль небезпечний сектор. Далися ознаки як менша чисельність повстанців, так і їхня виснаженість: у червоних, попри більші втрати, ставало сили перегрупуватися та частково паралізувати нападників, не даючи змінити позиції на вигідніші. З тих, хто наступав, повстанці швидко перетворилися на тих, хто обороняється.

Старший лейтенант тим часом діяв справді героїчно. Ніби пірнаючи між кулями, таки проліз у кабінку, за мить ревноу мотор. Здаючи назад, придушив одного зі своїх солдатів, але й далі вправно маневрував. Уцілілі бійці, побачивши – в старшого все виходить, почали поливати пагорби зливою куль, змусивши повстанців відступити далі від дороги. Поки Максима лихоманило в пошуках виходу, американська «полуторка» встигла виїхати на рівне, далі рухаючись задом, і солдати кинулися штурмувати кузов на ходу. Перехопивши погляд Чуба, чотовий побачив небезпеку: перша підбита вантажівка дороги не перегородила. Якщо зараз відчайдушний старлей вирішить прориватися вперед, до Підгайного, на допомогу стрибкам – йому це на повному ходу вдасться.

– Гранат не є! – гаркнув Чуб.

Замість відповіді Коломієць витягнув з кишені своїх галіфе «лимонку», прикинув на око відстань від їхньої позиції до машини, мить поміркував – і простягнув булавному гранату, попередивши:

– Більше – нема!

Кивнувши, Чуб хвацько перекинув свій ППС^[9] за ремінь через груди на спину, стиснув гранату і вужем поплазував убік,

втискуючись у землю якомога глибше. З дороги маневру побачити не могли, але Максим все одно почав стріляти, не так прикриваючи, як викликаючи вогонь на себе. Спрацювало: дружно сипнули з автоматів, він відповз трохи далі від краю пагорба, в бік лісу.

Тим часом солдати під прикриттям «полуторки» готувалися чи то до відходу, чи – як і припускав чотовий – до прориву. Помінявши позицію, він бачив вантажівку в русі, але частина пагорба ліворуч закривала місце, де бовваніла підбита машина. Скільки часу минуло відтоді, як Чуб зник, – Максим не знав, в бою секунда видається хвилиною, а хвилинка – годиною. Та враз із лівого боку вибухнуло, тут же заклубився густий чорний дим, і Коломієць у запалі стукнув кулаком по землі: є, вдалося влучити в бензобак. Тепер військові не мали іншого виходу – «полуторка» надала ходу, далі задкуючи, ворог нарешті відступив.

Тепер не було смислу ховатися. Нехай маленька, але перемога. Підвівшись і взявши напереваги свій ППШ, Коломієць побіг на поле бою, фіксуючи: повстанці брали приклад зі свого чотового, знову перейшовши в контратаку.

– Не стріляти! – гаркнув Максим, аж заболіло горло й він закашлявся. – Хай тікають! Лишіть!

Наказ мав сенс. Хоч «червонопогонники» відходили, проте їх все одно лишалося більше. Захопившись переслідуванням, піддавшись переможній ейфорії, повстанці ризикували потрапити в пастку. Відтягнувши їх за собою подалі від лісу, військові могли знову атакувати, і на рівному вояки втрачали перевагу. Відкритий бій такими силами витримати не могли, їх знову змусять до відступу й тепер гнатимуть аж до самого села.

Командира почули. Пустивши навздогін вцілілим кілька прощальних черг, повстанці зупинилися, аби оцінити наслідки сутички. І тут на Максима чекав сюрприз: Чуб узяв у полон того самого зухвалого старшого лейтенанта.

Як це сталося, чому офіцер не відійшов разом зі своїми, для чого взагалі передав кермо іншому – Коломієць не розумів. Тому просто

стояв посеред дороги, в диму, закинувши автомат на плече, і дивився на те, як булавний по-хазяйськи поразє полоненого. Пілотка з його недавно стриженої голови давно злетіла, польова гімнастерка розірвалася на плечі, пістолет уже підібрав один із повстанців. Старлей не говорив нічого, лиш скрикував, коли Чуб у черговий раз гатив кулаком то в живіт, то в лице. Булавний – до війни сільський коваль, відомий на весь Горохівський повіт, – бив зі знанням справи, розмірено, сильно й точно, бажаючи зробити людині боляче. Мимоволі Максим відчув до полоненого щось подібне до поваги: бачив такі-от розправи раніше десятки разів і завжди чув або матюки, або прокльони, або прохання припинити. Цей же терпів, ніби побився з кимось об заклад і конче намагався виграти.

Попереду, з боку Підгайного, ще стріляли, але вже не так рясно. Видно, відділ Дуная в селі впорався. У тому, що не навпаки, Коломієць був упевнений. Тож глянув на охоплену вогнем «полуторку», підстрелених солдатів, яких уцілілі повстанці стягували до купи й роззували – чобіт ніколи не напасешся, з собою забирали все, знімали навіть з убитих своїх, не до сантиментів. Заразом побачив: втрати його відділу – не двоє, а троє вояків, ще двох поранило, Чуб – третій. Але велетень, здавалося, не зважав на біль у закривавленому лівому плечі. Орудював лівим кулачиськом, коротко замахуючись і зовсім не кривлячись, правиця тримала полоненого за карк.

– Годі, – мовив нарешті Максим.

Булавний не почув – або зробив вигляд, що не почув.

– Досить, я сказав! – підвищив голос Коломієць.

Чуб підкорився: розтиснув кулак, жбурнувши офіцера на землю. Той знову здивував: не знати, на що сподівався, але відразу порачкував убік, хоч шансів вирватися не мав жодних. Максим перегородив йому шлях, замахнувся ногою, та в останній момент щось втримало від сильного копняка: просто штовхнув носом, не даючи піднятися.

– Де він тут взявся?

– Та вистрибнув, друже Східняк, – відповів булавний. – Мене самого шляк мало не трафив, як те побачив.

– Що побачив?

– Як тамтой москаль машину лишив, аби своїх прикривати. Іншим наказав відходити. Рукою махав. Котрий лишитися хтів – заледве не стрелив.

Зараз вони говорили, ніби старлея поруч не було чи він лежав мертвий.

– Герой? – спитав Коломієць, торкнувши полоненого носакон.

Той перекоотився на спину, глянув на Максима, розпрямився й сів.

– Ні, – відповів, дивлячись знизу вгору.

– А хто?

– Старший лейтенант Колокольчиков.

Полонений говорив, ворушачи розбитими губам, кривився від болю. Але все одно почуте тут, серед диму, крові й трупів, сказане під супровід далеких одиночних пострілів прозвучало кумедно. Якщо не сказати – наївно, ніби називала себе велика дитина. Хоча Максим на власні очі бачив реальний героїзм ворожого офіцера, і нічого дитячого в його поведінці не було.

Хіба – виклик.

Підлітковий.

– Років скільки?

– Тобі яке діло?

– Відповідай!

– Це вже допит? Не скажу – розстріляєш?

– Я тебе, курво, стріляти не буду, – втрутився Чуб. – Кулю на тебе шкода тратити. Рукою задавлю. Одною.

Булавний розчепівав могутню правицю.

Коломієць мазнув поглядом по закривавленому плечу побратима.

– Добряче?

– Не придумали на Чуба кулі, друже Східняк.

Приказку він придумав сам. І після кожного бою знаходив момент, коли її доречно ввернути в розмову. Торкнувшись долонею рани, Чуб

знижав плечима. А полонений раптом поліз у кишеню. В Максимовій руці миттю опинився автомат.

Але старлей укотре за короткий час їхнього знайомства повівся дивно. Виставив руку перед собою долонею вперед, зупиняючи ймовірну розправу, і витягнув індивідуальний пакет.

– На.

Від несподіванки Чуб труснув головою.

– Що?

– Перев'яжи. Чи російській перев'язочний матеріал тобі не підходить?

Коломієць мовив замість булавного:

– Годиться. Тримай, друже Чуб.

Той узяв бинт, знову знижав плечима, буркнув для чогось:

– Не допоможе, – і відійшов, аби зайнятися раною.

– Герой, – тепер Максим говорив упевнено, перейшов на російську. – Років скільки, питаю. Чи військова таємниця?

– Двадцять шість, – сказав той, трохи помовчав, додав: – Буде. Післязавтра. До училища ніколи не відзначав. А там порядок такий: командир вітав іменинників списком у їдальні. Давали додатковий кисіль.

Коломієць розумів – розмова почалася дивна і йде зовсім не туди. Але стриматися вже не міг.

– Як це – не відзначав? Звідки ти такий дзвінкий?

– Тверські ми, – серйозно мовив полонений. – Тепер з-під Калініна, там село є, Колокольцево. Не чув?

– Не чув.

Старлей цікавив Коломійця дедалі більше. Признався сам собі: за рік, що воює в повстанській армії, такого балакучого бранця бачить уперше. Тим часом він і собі запитав:

– А чому – дзвінкий?

– Колокольчиков. Колокольцево. *Колокола*, – пояснив Максим, тепер повторив українською: – Дзвони по-нашому. Церковні.

– Дурак, – пхикнув старший лейтенант, підводячись і тепер стаючи лицем до лица з Коломійцем. – Нема в нас у селі церкви. Бо нема Бога. А коли церква ще стояла, все одно дзвони ваші тут ні до чого. Квіти є такі – *колокольчики*. Їх довкола нашого села повно. Тим і славне, від того й назва. У нас половина села – Колокольчикови.

Не знати, чому, але таке пояснення Максима роздратувало. Він кинув погляд на своїх, котрі вже закінчили з чобітьми, зібрали зброю й тепер гуртувалися біля тіл убитих побратимів.

– Хлопці, беріть цю квітку з Тверської губернії. Ведіть, там придумаємо, що з нею робити. А ти – ворушися... дзвіночок.

Колокольчиков виклично підняв голову, демонстративно закрив руки за спину.

Максим відвернувся – інтерес до полоненого раптом зник.

Хоча – герой, цього не забрати.

Над селом піднімався густий чорний дим.

Коли відділ Східняка зайшов на околицю, вже не стріляли. Люди, переважно діди, баби й молодіці, поволі витикалися з укриттів, проводжаючи повстанців поглядами, в яких Коломієць віднедавна не бачив радості. Ще рік тому, коли лісова армія вибивала німців та поляків із сіл та брала під контроль цілі райони, населення зустрічало радо. Народ висипав назустріч, кожен хотів чимось допомогти, і розмови всякий раз точилися довкола виборів нової, нарешті своєї влади.

Нині ж ставлення трохи мінялося.

Ні, повертатися до місцевих спинами далі безпечно, своїх не здадуть. Але суцільні поразки повстанців тягнулися від весни, остаточно пройти чорну смугу не вдалося, Бог знає, чи вдасться найближчим часом. Тому надії на те, що вдасться вичистити терен від *Совітів* так само, як позбулися німців, населення поступово втрачало. Ілюзій щодо радянської влади люди, особливо по волинських та галицьких селах, не мали, бо вже встигли її

скуштувати. Проте, час від часу спілкуючись з місцевими, Коломієць не раз чув: «Комуна страшніша за німаків».

Він розумів, про що йдеться. Довго відчував на собі, як працює радянська машина, навіть сам був малесеньким її коліщатком. Вона, немов городній шкідник, нищила все на своєму шляху. І хоч у нездатності співчувати та безжальності комуністи не поступалися німцям і, як Максим мав змогу переконатися, полякам, була ще одна обставина. Тутешнім українцям поки складно було зрозуміти її через цілковиту, навіть викличну ірраціональність. Воюючи в лісах трохи більше року, Східняк отримав підтвердження своєї правоти безліч разів – і все одно не міг би пояснити, чому радянські піддані, найперше – етнічні росіяни, не знають страху.

Німці без потреби не заходили далеко в ліси. Вони в боях здебільшого берегли своїх, кидаючи вперед, на неминучу загибель, колаборантів. Поляки діяли проти українців не менш жорстко, але трохи відкритіше. Могли вдарити по підконтрольній повстанцями території і не уникати відкритої сутички. Зрозумівши вже – поляки, на відміну від німців, щиро вважають, що воюють за своє, – Коломієць не приймав цього. Та бодай міг пояснити завзятість Армії Крайової: вони воювали за територію, котра колись входила до складу Польської Республіки, хочеться цього комусь чи ні.

Натомість радянських претензій пояснити не міг.

Більше того: мав нагоду говорити з розумними людьми, котрі інформували населення про діяльність підпілля, випускали газети й листівки, вели усну агітацію. Потім спеціально прочитав кілька книжок. І тепер сам міг за потреби йти в референтуру пропаганди, пояснюючи кожному, хто ще не зрозумів: чверть століття тому російські більшовики за підтримки маргінальної частини української спільноти вторглися на терени сусідньої – чужої! – держави, молодій й недосконалої, проте – не їхньої. Аби вогнем і мечем, кулею та багнетом, смертними виροками та голодом знищити та упокорити частину народу. Тепер беруться за іншу частину, на ці території чекає подібна доля.

Такі дії називаються окупацією і терором проти мирного населення.

Лиш тепер люди, котрі хочуть миру, готові прийняти його на будь-яких умовах. Тому й зиркають з-за невисоких парканів уже не так приязно. За допомогу повстанцям тут платять свободою та власним життям. Йде війна, селяни виснажені, самим не вистачає, а тут ще лісовиків годуй. Відмовишся – прийдуть, візьмуть, що треба, силою, можуть особливо непокірних показово розстріляти чи повісити. Погодишся – те саме, лиш від влади, котра називає себе законною, повстанців – бандитами, а кожного, хто не кориться, – бандитськими посіпаками.

Останнім часом чотовий УПА Східняк не мав що сказати людям. Не тут, у Підгайному – всюди, куди вдавалося зайти. Тож замість заговорити до них, пошукати бодай якісь слова, зціпляв зуби, закушував мало не до крові губу, відвертався, дивився прямо перед собою. Не хотілося думати, якими поглядами проводжають повстанців хай не всі, але деякі селяни.

Вони прямували на дим і скоро вийшли до пожежі. Горіла хата вглибині села, чорні клуби накривали яблуні в садку, ховаючи стиглі червоні плоди. Під деревами рядком лежали невисокий кремезний старий у кирзових чоботях, брудних штанях від колись справного вихідного костюма та сірій полотняній сорочці, старша жінка в хатньому одязі з розпатланим сивуватим волоссям і молода жінка, коротко, зовсім не на сільський манер, стрижена. Старому стрельнули в лице, жінкам – у груди, кілька разів.

Трохи далі, ближче до курника, товклися кілька його вояків, про щось тихо перемовляючись. Назустріч прибулим із глибини садка, з-за хати вийшов Дунай – трохи сутулуватий, чорняве волосся стрижене під машинку, пізнаваності додав перебитий, трохи приплюснутий ніс – згадка про допити в польській дефензиві^[10]. Ковзнувши поглядом по вбитих, мовив:

– Криївка була тут. Як почалося – стрибки налетіли сюди, запалили, постріляли.

– Палити для чого?

– Дурне питаєш.

– Дурне, – погодився Коломієць, повторив: – Нащо палити?

– Щоб нам не дісталось, – Дунай говорив тоном, яким зазвичай пояснюють дітям прості очевидні речі. – Стрибки, бач, вирішили погратися з енкаведе.

– Тобто?

– Криївку здав хтось із місцевих. Тобто, – тут же уточнив, – уже відомо хто. А ці викликали солдатів і доповіли: є інформація, працюємо. Якби твої люди, друже Східняк, втрапили в пастку, вас би тут поклали. Або поклали б не всіх, хтось би вирвався. Війна, кому як щастить. «Червоні погони» забралися б геть. А стрибки аж потім навідалися б сюди й забрали все собі. Здобич.

– Звідки знаєш?

– Служба така, – Дунай витримав паузу. – Тих, хто признався, все одно скарали на місці. Нема чого з ними панькатися.

Максим збив мазепинку на потилицю, обвів поглядом довкола.

– Лишатися тут хоч як сенсу нема.

– Звісно, – погодився той. – Уже під вечір тут будуть солдати. Хай забирають своїх покійників. Я наказав усім тутешнім сидіти по хатах. Може, хоч так убережуться.

– Втрати?

– Двоє.

– Моїх троє.

– Бачу здобич.

Аж тепер Дунай звернув увагу на полоненого радянського офіцера.

Вояки відразу розступилися, ніби лишаючи Колокольчикова сам на сам з офіцером Служби безпеки.

– Наших поховаємо тут, – розпорядився той, вчепившись поглядом у старшого лейтенанта. – Цей піде з нами. Доправлю його до крайової референтури, хай там вирішують. А може...

Не закінчивши, Дунай перевів погляд на своїх підлеглих.

– Друже Хорт, заклич сюди решту. Знайди фіру з конем, відвезить тіла побратимів у ліс. Подалі, ‘би москаль не надибав, вони наші могили паплюжать. Кілька випадків таких знаю, – це він адресував уже Максимові, хоча той не вчора народився й теж міг навести кілька подібних прикладів. – Підемо всі разом.

– Гомін чекає.

– Йому повідомлять, куди рухатися. У цій місцевості лишатися нема вигоди. Є наказ збирати розрізнені загони. Військо групуватимуть наново.

– Зализуємо рани.

– Цю рану, друже Східняк, не залижеш. Усе, маєш наказ. У мене нема повноважень обговорювати будь-що з тобою.

– Саме зі мною?

– Не лови за язика, Східняче. Розумієш, про що йдеться. Мудрий надто.

Втративши раптом інтерес до Коломійця і навіть до полоненого, Дунай пішов з двору. Вояки з його відділу посунули за ним. Уже відійшовши, командир на ходу кинув через плече Коломійцеві:

– Не баріться. Скажи сусідам – хай поховають.

Мав на увазі вбитих господарів.

Заглибилися в ліс – і Дунай звелів зупинитися.

Повстанці розмістилися на невеличкій галявині, причому, як відзначив Максим, вояки з їхніх відділів трималися все ж окремо. До Служби безпеки останнім часом ставлення було не надто приязним. Розуміючи – її діяльність для підпілля вкрай важлива і зважати на роботу СБ треба, – частина командирів, і ще більше мужви^[11], воліла не мати з нею спільних справ. Взаємодія – то одне. Виконувати прямі накази, а зовсім уже прикро – виправдовуватися за провали й втрати нікому не хотілося. Тим більше, коли за непростих для партизанки обставин СБ ставала дедалі пильнішою й від підозр у зраді не застрахований ніхто. Коломієць уже багато разів чув

нарікання: мовляв, на власну безпекову службу доводиться зважати мало не так само, як і на радянську.

Далі вважаючи Дуная хай непрямо, але все ж таки винним у зриві операції в Підгайному, Максим загнав претензії глибоко всередину. Поміняти нічого не можна, час зворотного відліку не має, гарикатися з Дунаєм та йому подібними – собі на біду. Такі люди завжди праві, а криве слово ладне потягнути за собою погано передбачувані наслідки. За великим рахунком, харчів та цілого одягу не отримали, проте частина партизанів поміняла чоботи на краці, що вже немало. Ще й полонений, практичної користі від якого Коломієць поки не бачив, маючи лише хай крихітне, проте так потрібне нині відчуття перемоги.

Взагалі – вони виграли нинішній бій.

– Сюди його!

Короткий і різкий, мов плювок, наказ висмикнув Максима з роздумів. Повернувшись на голос, побачив, як двоє вояків ведуть полоненого до Дуная.

Найперше, що штовхнуло Коломійця вперед, – дивне відчуття власності. Це ж він, а не Дунай, захопив старлея з дзвінком, зовсім не мілітарним прізвищем. Усе одно мав передати Колокольчикова в СБ, та збирався зробити це сам. Тим часом Дунай або не звернув, або зробив вигляд, що не звернув уваги на різкий рух чотового у свій бік. Грубо штовхнувши полоненого в спину, погнав його перед собою в лісову глибину. За командиром подалося двоє. Третій став на сторожі, всім своїм виглядом показуючи: туди, куди пішли старші, не варто ходити.

На Максимове плече лягла важка рука.

– Не рухай їх, – озвався з-за спини Чуб. – Пощо тобі той руський?

– Мені він справді до одного місця всрався, – кинув Коломієць, проводжаючи поглядом невеличку процесію, котра саме зникла з очей за кущами. – Ми ж обоє знаємо, чого Дунай від нього хоче. Але довести треба живим.

– Не журися за всяким москалем.

– Я взяв його в полон, – Максим повернувся, скидаючи з плеча Чубову правицю. – Ти взяв його в полон, друже Чуб.

– Ми. Двоє.

– Усі разом, коли вже так. Старлей – *наш* полонений. І відповідаємо за нього ми. Якщо не хочемо бути схожими на Совітів, маємо довести до місця й передати до крайової референтури СБ. З рук до рук.

– Пусте. Не суши голову, не переймайся. Вважай, передали. То найліпше. Не хочу з ним панькатися.

– Тебе ніхто не змушує. Але він – полонений, – вперся Коломієць. Знизавши плечима, булавний відійшов, сперся об дерево, прислухався до лісу.

Десь цвірінькали пташки. Він любив такі моменти – на короткий час здалося: війні кінець, можна відіспатися, ніхто не потривожить.

Позадкував. Примостив автомат під кущ глоду.

Зміряв зі свого місця поглядом вартового.

Розстібнув кобуру, пірнув за найближчий стовбур. Постояв трохи, переконався – на нього ніхто не зважає, вояки наморилися й ловлять кожну мить перепочинку. Дехто вже куняє, насунувши шапку на очі.

Поправивши мазепинку й міцніше прилаштувавши її на голові, Коломієць пішов у тому ж напрямку, куди Дунай повів Колокольчикова. Прикинувши відстань на око, Максим взяв ліворуч, роблячи коло, аби обійти по периметру вояка на чатах, рухався нечутно, як у розвідці.

Щойно вартовий зник з очей, лишившись позаду й праворуч, Коломієць зменшив коло, звично орієнтуючись у лісі й визначаючи напрям руху. Вже вирішив – іде не туди, треба зупинитися й уточнювати орієнтири. Аж тут вони уточнилися самі: попереду, з правого боку, під кутом приблизно сорок градусів, із хащ долинув короткий, сповнений болю крик.

Ще один.

Ще.

Ще.

Стихло так само раптово, як почалося, але Максимові виявилось того досить. Далі пересуваючись тихо, перебіжками, він швидко рушив на крик. На ходу витягнув пістолет, хоч внутрішній голос наполегливо не радив наставляти зброю на своїх. Подібне відбувалося й раніше, але чомусь саме тепер йому того стало досить.

Розумів – нічого не зміниться. Десь навіть готовий був визнати – не правий, стримуватися треба, війна не все спише.

Та все одно квапився.

За три десятки метрів йому відкрилося невеличке урочище. Побачив спину Дуная: той стояв і на щось перед собою дивився. Ступивши ще ближче, Максим уже міг зі свого місця роздивитися все: один вояк, знайшовши замашну гілляку невисоко над собою, вже перекинув через неї міцний мотузок, другий вовтузився, затулений командиром. Вояк потягнув, сильніше, сіпнув з усієї сили – над землею повільно піднявся Колокольчиков.

Заламані назад руки міцно прив'язані до другого краю мотузки, і варто рвонути, не жаліючи сил, як суглоби пронизає різкий біль.

Старший лейтенант закричав, коли ноги втратили опору й він завис між небом і землею. Почав звиватися вужем, та біль від того ставав ще сильнішим. Дунай дивився на катованого, мов на екзотичну рослину, котра до всього виявилася ще й живою. Після чергового крику, коротко замахнувшись, вдарив Колокольчикова кулаком у живіт. Далі удари посипалися один за одним. Дунай молотив старлея, ніби мішок з піском на вишколах. Чи боксерську грушу – замолоду, в школі, Максим вчашав до спортзалу. Але боксер із нього не вийшов, натомість освоїв самбо.

– Досить!

Коломієць витягнув пістолет, вийшов з-за кущів, але поки ні в кого не цілив. Стояв, тримаючи дуло перед собою на рівні пояса. Навіть зробив крок ліворуч, аби жоден із трійці не опинився випадково на лінії вогню.

Дунай рвучко повернувся, та за зброю не схопився. Зміряв Максима повним здивування поглядом знизу вгору.

– Чомусь мене це не дивує, – промовив він.

– Ти про що?

– Твоя поява, Східняче. От саме твоя. Не чекав, але мав підозру.

– Полоненого треба доставити куди слід, – відчеканив Коломієць.

– Полонених на війні допитують, – Дунай вкотре заговорив до нього, мов до підлітка. – Моєї влади тут доста, аби самому вирішувати, куди, коли і як доправити москаля.

– Чого ти хочеш від нього зараз, друже Дунаю? Що може тобі сказати старший лейтенант НКВС?

– Старші лейтенанти іноді знають більше, ніж полковники.

Колокольчиков застогнав.

– Сука! Сука фашистська! Бандера! Нічого не почуєш від мене, ти!

– Впертий, – гмикнув Дунай. – Я вже бачив таких. Ідейний. – Він став до полоненого упівоберта. – Комсомол чи комуніст?

– Кандидат, – простогнав Колокольчиков. – А тобі що до того?

– Міцний горішок, бач, – кивнув Максим, не опускаючи поки зброї. – Я ще раніше помітив. Слухай, хай краще з ним справді не ми й не тут розберемося.

– Ти не маєш повноважень, – кинув Дунай. – Жодних, Східняче. Не розумію, чого ти за нами побіг. Погрожуєш.

– Не погрожую. Свідки є.

– Дуло наставляєш. Свідки є, – парирував у тон йому Дунай, кивнув підлеглому, той пустив мотузку.

Полонений упав, відразу перекоївся на спину.

Вояк, котрий стояв ближче, сильно, носакон, копнув його між ногами. Колокольчикова скрутило від болю. З другого боку отримав носакон під куприк, знов не стримав криків.

– Друже Дунаю, тепер досить. Справді.

Слова відскакували від нього. Здавалося, він перестав зважати на протести Коломійця і на саму його присутність. Переступивши через

старлея, Дунай став над ним так, аби лежачий опинився в нього між ногами, і запитав, дивлячись згори вниз:

– Коли вже такий креміль, вояк незламний – чого верещиш? Такі, як ти, терплять. Хіба не про це пишуть у ваших брехливих газетках: комуністи – люди зі сталі? Га?

– Біль не треба терпіти, – вичавив Колокольчиков. – Ти ж цього домагаєшся, аби я кричав. Кричу. Задоволений?

– Я буду задоволений, коли ваша комунія піде геть із мого краю!
– гаркнув Дунай. – Ми не для того кладемо голови! Наші жінки лишаються вдовами, навіть не встигнувши повінчатися перед Богом і людьми! Діти народжуються й ростуть без батьків! А скількох дітей ви вбили!

– Ми не вбиваємо дітей!

– Ви вбиваєте найкращих чоловіків! Кров нації! Кожен міг стати батьком не одної дитини! А ви не даєте нам спокійно жити й працювати на своїй землі!

– Це не ваша земля! Сталін звільнить народ від таких, як ти!

– Ми звільнимо наш народ від вашого Сталіна!

Дунаєва рука вже тягнула парабелум із кобури.

– Стій! Не можна так, я сказав!

Тепер Коломієць націлив дуло на Дуная.

Вояки схопилися за зброю.

– Стояти! Тихо! – гаркнув Дунай. – Тихо будьте! Зброю геть!

Не розуміючи, чому старший віддає саме такий наказ, підлеглі підкорилися. Свій пістолет Дунай не забрав.

– Ти проявив себе, Східняче. Нарешті. Я чекав коли. Та не думав, що саме тут і так.

– Давай припинимо це, друже Дунаю.

– Згода. Припинимо. Того вже маю доста.

Бахнув постріл.

Це Дунай стрельнув Колокольчикову в голову.

Максим сильніше стиснув руків'я, опановуючи себе.

Тепер дуло парабелума дивилося на нього.

– Я чув про тебе, Східняче, – сказав Дунай. – Багато чув, раніше, не тепер. І мені не все подобалося.

Переступивши назад через тіло, він витягнув руку з парабелумом перед собою.

– Кинь залізяку. Ляжеш поруч із москалем.

– Він тримався, – вперто мовив Коломієць. – Хай ворог, але – тримався. Я бачив таких фанатиків. Їх виховують, навіть вигодовують. Гуртки, секції, паради, вишколи, ходіння строем. Чим ми тут кращі за них, якщо отак ставимося до полонених? Мали його довести, Дунаю.

– Бачу, не далеко пішов від свого друга.

– Він мені не друг.

– Пощо заступився?

– Я не заступився.

– Справді?

– Я відповідаю за нього, Дунаю. Відповідав...

– За тебе хто відповідь, Східняче? Може, сам за себе?

– Може. Напевне.

Дунай гмикнув.

– А зараз слухай мене. Минулого року ти відпустив ляшку, агента з Армії Крайової. Тоді тобі це подарували, далі ніби проявляв себе з кращого боку. Проте кілька разів хтось та й доповідав про інші подібні випадки надмірного гуманізму щодо ворога.

– На війні нема гуманістів.

– Коли так – будеш першим. Маю завдання придивлятися до таких, як ти, пильніше. І не я один його маю.

– Таких, як я?

– З-за Збруча. Совіцьких.

– Я не совіцький.

– Інші теж так казали. Потім зрадили. Майже всі. Рахунок на сотні, Східняче.

– Чекай, ти про...

– Так! – гаркнув Дунай, ступивши ближче. – Більшість совіцьких солдатів та офіцерів, котрі одного разу перейшли на наш бік та влилися в ряди повстанчої армії, переметнулися назад! Наші суцільні поразки останнього часу – в тому числі через перекинчиків! Є вказівка виявляти їх у наших лавах та суворо карати!

– То я – непевний елемент? Ти мене виявив, Дунаю? Вітаю. Що далі? Застрелиш, як ось Колокольчикова?

Подив Дуная був щирим.

– Кого?

– Полоненого звали так. Старший лейтенант Колокольчиков. Хіба це не перше, що ти мав запитати на допиті?

– До дупи мені, як його звали. – Дунай опустив парабелум, заховав у кобуру. – Здай зброю, Східняче. Не опирайся, бо мої хлопці покладуть на місці, справді. Не мав на меті розшифрувати саме тебе й саме тепер. Але ти, бач, як сам спалився. Нутро східняцьке показав, совіцьке.

Останній закид Коломієць пропустив повз вуха.

– Мої хлопці мене не віддадуть.

– Тому я не забираю в тебе зброю при них. Бракувало ще чвар між собою. Ворог лиш того й чекає. Нацькувати відділи один на одного, то такий є твій план, га?

– Жодного плану. Зброю здам. Та з тобою більше не говоритиму.

– Не будеш, – кивнув Дунай. – Спитають в іншому місці. Так питають – чого не було, розкажеш.

– Побачимо, як казав один сліпий.

Ігноруючи приказку, Дунай зробив ще кілька кроків, простягаючи руку за пістолетом. Поки він говорив, вояки вже взяли Коломійця на приціл, хоч він зважив на це лиш тепер.

– Здай.

– Тримай.

Чотовий Східняк кинув зброю Дунаєві під ноги.

Макарів, Київщина, Українська РСР

У камері їх було троє.

Кирпату молодицю Любаву, зі стрункими, хай короткими ногами і грудьми, котрі розпирали навіть обвислу, багато разів прану кофтину, привели вранці. До того Майя вдовольнялася товариством тітки Павли – так назвалася худа носата жінка непевного віку з чорним, мов смола, але погано доглянутим волоссям, ще не взятим сивиною.

Перше, що зробила нова знайома, – скрутила дулю важким, оббитим залізом дверям із круглим вічком точно посередині.

– Ось вони мені доведуть!

– Ви про що? – обережно поцікавилася Майя, присідаючи на підлогу: нар чи іншого місця для сидіння тут не передбачили.

– Мене, Манько, четвертий раз тягають. Від серпня, – наголосила Павла.

– Я – Майка, – машинально поправила вона.

– Га?

– Часто плутають. Майка, не Манька. Майя. Мій тато був професором, викладав давню літературу.

– Що з того?

– Назвав мене на честь грецької богині. Вона народила Гермеса, – пояснила Майя.

Її несло, була свідомою того, що говорити тут нема з ким. Тітка з чорними вусиками, які пробивалися над верхньою губою, зовсім її не розуміє. Майнуло раптом: нова знайома не відрізняє давньої літератури від середньовічної. Та й не треба воно їй. Але все одно хотіла пояснити бодай якимось. Тато дав їй справді дивне, незвичне ім'я. Особливо для глибинки, хай Макарів не такий уже й затурканий. Тож тлумачити його значення доводилося часто.

– Хай собі, – байдуже знизала плечима Павла. – Будеш Манькою. Шматок відвалиться?

– Який шматок?

– Від тебе. – Жінка примружилася. – Вухо. Чи срака.

– Не відвалиться, – визнала Майя.

– Бач, – гмикнула тітка, знову повернулася до близького, свого: – Дулі їм. Випустять, нікуди не дінуться. Знову заберуть – знову випустять.

– За що вас?

– Кажуть – спекулянтка. А хто винен, що я інвалід і в мене довідка є? Довоєнна ще. Тут, у Макарові, районний лікар виписав.

Майя мимоволі зміряла її швидким поглядом.

– Чого зириш? – визвірилася Павла, та вже за мить повернула благодушний настрій, відмахнулася: – А, дивись, скільки хоч. То я так виглядаю. Я, Манько, маю право на пенсію за інвалідністю. Мені, щоб ти знала, німці її платили. Рейхсмарками. Не віриш?

– Вірю.

Тепер Майя пригадала нарешті, де бачила цю язикату жінку – вона кілька разів зчиняла гармидер у комендатурі. Там, де інші боялися ляпнути зайве слово, аби не розгнівати владу, ця за словом у пазуху не лізла. Дивно, але свого домагалася. Принаймні завжди виходила звідти з переможним виглядом, а німецькі офіцери хай напівжартома, але все ж віддавали їй честь. Тітка Павла, видавалося, належала до того типу людей, які у воді не тонуть і у вогні не горять.

– Бач, не положено мені ходити на всякі-там їхні роботи. Коли так – нема карток. З чого мені харчуватися? Чоловіка мобілізували, десь, може, вбили на війні, листів ніколи не було. Куди напише, якщо німці сюди прийшли ще влітку. А, ти ж сама знаєш.

Павла витягнула з пазухи картатого носовичка, висякалася – мов сурма засурмила.

– Ото й торгую потроху. То на станцію хто підвезе, аж півтора десятка кілометрів, сама не дотеліпаю. То тут, у Макарові, люди самі не годні стояти. Кому стидно, хто не вміє, хтось мобілізований на

роботу. Живу з того, Манько, що підроблю. Чуже продаю, не своє, то ж людські гроші.

– Ви до мене так, ніби я слідчий.

– А слідчі мене всі знають! І вони, і міліція, і оці, з енкаведе. Тільки, думаєш, вони мене дарма тягають? Далася їм тітка Павла, пуття з мене їм жодного. Ні, дівко... – Вона підсунулася ближче, хитро посміхнулася, навіть підморгнула. – Перекупка – то таке. Вони крутять мене всякий раз на баригу. Ось!

Дверям знову скрутилася дуля.

А потім Павла тицьнула її Майї в лице, і від несподіванки та сахнулася, сіпнула головою, сильно вдарилася потилицею об стіну.

– Чого ви?

– Нічого! – Тепер тітчині очі холодно зблиснули. – Сама знаєш.

– Знаю – що? Про що?

– *Насєдка* ти, – відчеканила сусідка. – Бач, придумали лягаві з батьком-професором. Як інтелігенція, так думаєш, тітка Павла купилася? А дулю з маком! Так і скажеш.

– Не за ту маєте.

– Хто тебе знає, дівко. Розпитуєш багацько.

– Слова не сказала. Ви самі говорите.

– І ще скажу. – Павла присунулася ближче, дихнула не зовсім чистим духом. – До мене, дівко, всякий раз таких підсаджують. Треба знати, чи пов'язаний зі мною Вася Щербань. Бо крадене він розкидає дрібненько по всій окрузі, так збуває, не зв'язується з кимось одним. Ти про Щербаня чула?

– На базарі. Люди пліткують, – сухо відповіла Майя.

– Отак і перекажи тим, хто тебе сюди прислав: тітка Павла теж чула про Васю Щербаня тільки на базарах. Від таких, як сама. Більше – зась.

– Не підсадна я, – зітхнула Майя. – Але ж ви не повірите.

– Тоді про себе розкажи, – сказала сусідка, тут же гойднула головою: – А лучче – сиди мовчки. Ви там із начальством уже

придумали казочку. Я її слухати не хочу. Не вийде нічого у вас. Не розкрутите.

З цими словами Павла відійшла в протилежний куток, втративши до Майї інтерес. Насправді це добре: спілкування, тим більше – з такими, як ця тітка, їй зараз хотілося найменше.

Про Васю Щербаня, якого згадала співкамерниця, Майя справді лише чула. Щербань – це прізвисько. До осені минулого року, поки в районі стояли німці, він, кажуть, був у партизанах. А ще раніше сидів за збройне пограбування з убивством. Випустили перед війною, а як опинився в партизанах – не знала й не хотіла знати. Скупі відомості отримала від їхнього сільського дільничного Гордієнка, той сам був у партизанах, зі Щербанем не перетинався, але все ж міг розказати більше, мав орієнтування з району. Називав, здається, прізвище, та Майя не збиралася ще й цього тримати в голові. Досить знати, що Щербань ухилився від мобілізації в армію і знову втік до лісу, зібравши з таких, як сам, дезертирів, банду. Їх ловили вже десятий місяць.

Тітку Павлу, як і багатьох, хто торгує на чорному ринку, так чи інакше приплутають до бандитів, цих або інших.

Нічого дивного. Так само не треба дивуватися з її надмірної обережності й превентивних погроз. У Майї не було сумнівів: насправді сусідка ні в чому її не підозрює, просто не довіряє. В її ситуації Майя сама б не знала, кому повірила.

Вона вже давно нікому не довіряла.

Любаву привели ранком, і Павла відразу нарекла її Любкою, хоч та назвалася, і Майя не стрималася, відгукнулася:

– Гарне ім'я.

– Не слухай Маньку, вона – *наседка*, – тут же попередила тітка, і Любава позадкувала. Та швидко оговталася, подарувала новим знайомим усмішку, від якої здалеку відгонило *гріхом*, зовсім подитячому пхикнула:

– Хай собі. Нічого не висидить. З мене взяти нічого.

– Коли так – за що тебе сюди? – на правах старшої гримнула Павла.

– Порушення нуль-дев'ять-два-вісім, – відчеканила Любава.

– Шифровка ніби, – відгукнулася Майя.

– Та якби ж. Ясно все, – зітхнула кирпата. – Наказ номер дев'ять від другого серпня, чули про такий?

– Так би й казала. Ми тут, здається, всі за одне. Пункти різні. На що хоч закладуся, подружко: ти з німцями жила.

– Їла, пила і спала! – Любава випнула вперед пухкі груди. – Не приховую нічого. І не ховалася, коли оці в Київ зайшли.

– Наші? – уточнила тітка.

– Ага, ваші. Ви знаєте, хто тут наші? Ось і я не знаю. Сама по собі. Хто пригріє, захистить – той мій. Наш, ваш – без різниці. А то – ну їх усіх...

Фразу Любава закінчила матюком, назвавши чітку й зрозумілу адресу, куди посилає всіх, хто не дає їй нормально жити. Потім додала, де їх бачила. Та все ж вирішила триматися ближче до Павли, взявши до уваги її попередження.

Майю подібна реакція теж влаштовувала.

Далі кирпата переповідала свою одіссею новій знайомій, і нічого нового для себе Майя не почула. Коли в Києві стояли німці, Любава, до війни – перукарка, пішла працювати в офіцерське казино. Так робив багато хто, аби вижити. На руках у Любави була хвора мама, вона носила їй продукти і дуже швидко дозволила одному капітанові вермахту взяти себе під опіку. Коханець був немолодим, залишив у Кельні фрау з двома кіндерами, і Любава привабила його своїм типом: любив саме таких, як вона. Зиму мама не пережила, померла в січні сорок першого, капітан допоміг поховати по-людськи, потім почав учащати вільно. Формально закон забороняв стосунки зі слов'янами, якщо це не повії з борделів. Фактично офіцери заводили шури-мури з місцевими, дехто навіть не з одною. Правил було лише два: не жити з ними під одним дахом і Боже збережи від єврейок.

Коли німецьку владу знову змінила радянська, Любава не ховалася. Вирішила – тікати гірше, й не помилилася. Дочекалася, поки сусіди, котрим вона час від часу підкидала консерви від свого коханця, збігають на Короленка^[12] і настукають на неї. Посиділа тиждень у камері серед таких, як сама. Вирішила навіть: про неї забули й доведеться тут жити. Але нарешті випустили, після короткого допиту повернули документи і звеліли отак, як є і в чому є, забиратися з Києва. Надалі Любаві заборонили мешкати ближче, ніж за сто кілометрів від столиці радянської України.

Не так давно, в травні, коли забуяла на всю силу весна, дівчина заборону порушила. Перебралася в Макарів, де влаштувалася в перукарню при гарнізоні. Ніби наворожив хто: зайшла в одну річку двічі, закрутила з капітаном-інтендантом, тепер уже росіянином, аж із Воронежа. З географією в школі не дружила, навіть приблизно не уявляла собі, де це.

Капітан і здав Любаву в районне управління НКВС. Випадково знайшов документ коханки, побачив відповідну відмітку. Навіть не поговорив: відразу подався, куди треба. Потім, вибравши момент, коли ніхто не слухав, пояснив: їх, інтендантів, перевіряють пильніше, ніж інших. На них – велика матеріальна відповідальність. У військовий час найменше порушення – не тюрма, а трибунал і розстріл на місці. Впливе, що пригрів *німецьку вівчарку*^[13], – все, вирок оскарженню не підлягатиме. Чого доброго, в шпигуни запишуть.

Як на лихо, місяць тому вийшов згаданий Майєю наказ. Управління НКДБ зобов'язали перевірити, чи виконуються постанови військової ради Київського округу, що вимагають відселити неблагонадійних у радіусі не менш ніж сто кілометрів від обласного центру. Тих, хто був виселений раніше, але злісно порушує накази, примусово відселятимуть уже не туди, звідки повернулися, а далі, на Схід. Зруйнований війною Донбас поглинав робочу силу, мов бездонна діжа. Хтось із місцевих, не маючи за що й де жити, вербувався добровільно. Таким щастило: ставили на утримання,

виписували продуктові картки, навіть щось трохи платили. Відселених фактично змушували працювати задурно.

Покарання таке.

Майя теж підпадала під дію наказу від другого червня^[14]. Їй розповів дільничний Гордієнко, без задньої думки, не маючи наміру попередити чи застерегти. Поскаржився на чергові вказівки, а роботи й без того вистачає. Може, в день підписання розпорядження вважалося секретним. Та щойно почалося виконання, чутки розсекретили документ. А скоро й самі виконавці перестали приховувати, кого вишуковують і що відбувається.

Щоправда, в неї інший пункт. Інша причина.

Вона жила не з німцем.

Не легше від того.

Слухаючи бабські теревені сусідок, котрі дуже швидко подружилися, Майя, як могла, зручно вмостилася у своєму кутку, підмостивши під сідниці легкий плащ. Заплющила очі, намагаючись трішки подрімати під жіноче бубоніння. За якийсь час їй це навіть почало вдаватися – сон, який уночі то йшов геть, то вертався ненадовго, зараз поволі огортав свідомість.

Знову хряснули двері.

Майя розплющила очі, стрепенулася.

Ввели ще одну жінку, з вигляду – старшу, вдягнену трохи краще, ніж Павла, але помітно гірше, ніж Любава. Переступивши поріг, новенька стягнула з голови коричневий берет, невпевнено затупцяла, не наважуючись пройти всередину.

– Е, служивий! – гаркнула тітка. – Тут люди, не тюлька в консерві! Куди ще пхаєш! Місця мало, задихнемося!

– Здрастуйте, – несміливо писнула жінка з беретом.

– І вам, – сказала Майя, з пристойності звівшись на ноги, аби привітати чергову товаришку по нещастю.

Їхні погляди зустрілися.

– Ти?

Розгубленість новенької враз здиміла. Тепер Майя бачила перед собою розгнівану жінку, яка завелася з напівоберту.

– Ви...

– Я. Отак. З тобою в одній тюрмі. – Новенька посунула на неї. – Такого не може бути. Неправильно так! Сука! Блядь! Гадина!

Майя ледь встигла виставити вперед руки – нігті, мов пазурі, цілилися в лице і запросто могли видерти очі. Метнувшись убік, вона відштовхнула нападницю.

Берет та впустила на підлогу.

– Е! – гаркнула Павла, миттю змінивши ставлення до Майї. – Граблі свої геть від неї, дура!

– Ви не знаєте її? – Жінка розвернулася до інших усім корпусом. – Чи ви тут усі такі? Всі? Гадючник! Я тобі зараз...

Тітка спритно підскочила до них, сіпнула новеньку, відтягнула.

Тримала її за ліву – ляпаса дістала правою, навідліг.

Від несподіванки Павла ослабила хватку.

Дістала знову, тепер нігті подряпали тітці щоку.

Любава вже була біля дверей, молотила кулаками.

– Охорона! Охорона! Вбивають!

Ззовні брязнули ключі. У камеру зайшов вертухай, молодий, вусатий, пузатий сержант, примружився, роздивляючись картину.

Бійка тим часом припинилася. Любава стовбичила біля входу, збоку від вартового. Троє інших жінок подались у свої кутки. Усі тяжко дихали.

– Чого розійшлися, баби? – grimнув сержант. – У мене мужики спокійніше сидять. Місця вам мало, не поділили?

– Товаришу... – почала новенька.

– Громадянине! – перервав її вартовий. – І закрій рота, нема про що з вами говорити. Хто тут Зозуля?

Він чудово знав, хто – дивився зараз просто на Майю.

– Я, – тихо, але чітко відповіла та.

– На вихід. За тобою саме йшов. Давай, ворушися.

Йдучи на вихід, Майя на ходу підняла берет, простягнула новенькій.

Та вирвала, спересердя знову жбурнула на підлогу.

– Як хочете, – знизала Майя плечима.

Сержант затримав її у дверній проїмі.

– Стій. – Далі глянув на решту арештанток. – Значить так, баби. Якщо повбиваєте тут одна одну, я сам доб'ю тих, хто лишиться. Усе ясно?

Відповіддю було мовчання. Сержант цим вдовольнився.

– Прізвище?

– Зозуля.

– Ім'я, по батькові?

– Майя Пилипівна.

– Рік народження?

– Одна тисяча дев'ятсот вісімнадцятий, місто...

– Я спитав, де ви народилися?

Капітан НКВС Фомін, строгий аскет із вузьким, трохи набряклим лицем та червоними очима, подивився на неї поверх рогових окулярів.

– Ні. Я думала – вам треба знати. Це стандартні анкетні дані.

– Стандартні. Але я не питав вас, – сказав аскет, глянув на перо своєї ручки, акуратно вмочив його в чорнильницю-непроливайку, поправив аркуша:

– Місце народження?

Майя зітхнула.

– Харків.

– Національність?

– Українка.

– Родинний стан?

– Не знаю. Заміжня. Або ні.

– Ви морочите мені голову?

– Чоловік – військовий, льотчик. Ми одружилися за три місяці до початку війни. Наш будинок у Києві розбомбило, ще тоді, в перші дні...

– Тобто, ви заміжня. Так і запишемо.

Майї урвався терпець.

– Слухайте, ви ж знаєте про мене все. Читали мою особову справу. На кожного в нашій країні є особова справа. Ви не виняток, на вас теж десь є, кимось заведена. Для чого ви морочите мені голову?

– Порядок такий.

– Морочити мені голову? Не мені, гаразд – усім людям. Так?

– Ні.

Фомін відклав ручку, примостив неакуратно, покотилася по столу назад, пальцями притулив до чорнильниці.

– Не так. Морочите мені голову ви.

– Я? – Майя тицьнула себе пальцем у груди.

– І ви теж. Жоден із тих, хто потрапляє сюди, ніколи не каже правду.

– Ви ж не вірите ніколи й нікому.

– Служба така – не довіряти. Тим більше – зараз, коли йде війна.

– Тобто, до війни наші органи більше довіряли людям?

– До війни, громадянку Зозуля, в людей було набагато менше можливостей приховати правду. Тепер на війну валять й надіються: спише все.

– Вам теж?

– До чого тут я? Я роблю свою роботу – шукаю кінці. Усі свої гріхи ви списуєте на жахи німецької окупації, голод, холод, бажання вижити, не могли вчинити інакше. Не конкретно ви, але вам подібні, котрі жили на окупованій території. Просите, вимагаєте зрозуміти вас. Дня нема, аби хтось не валявся тут, у цьому кабінеті, на підлозі. Ви повзаєте на колінах, витираєте підлогу до блиску. Її мити після вас не треба.

– Знущаєтесь?

– Ні. Знущаєтесь саме ви, вважаючи нас усіх ідіотами. Перейдемо конкретно до вашої особи.

– Давайте. Відповідати звикла тільки за себе.

Фомін витягнув з шухляди мідний трофейний портсигар, витягнув звідти дві папіроси. Одну заклав за вухо. Другу постукав порожньою гільзою об поверхню столу, клацнув теж трофейною запальничкою. Якийсь час дивився на вогник, потім закурив.

– Ви праві, Зозуля. Про вас органам відомо навіть більше, ніж ви хотіли приховати. Мої питання – для протоколу. Не хочете протоколу, вам нудно? Гаразд. – Капітан відсунув аркуш набік. – Зараз не нудьгуватимете. Під час німецької окупації ви працювали тут, у Макарові, в районній комендатурі. В канцелярії, якщо не помиляюсь.

– Секретар. Окружного комісаріату. *Гебітскомісаріату*.

– Так. У районному відділі праці. Сотні написаних вами документів – це сотні, як не тисячі скалічених доль наших, Зозуле, радянських людей. Відділ займався відправкою людей на роботи в Німеччину, хіба ні?

– Я виконувала роботу, за яку мені платили.

– Ви працювали на окупаційну адміністрацію. В її виконавчих органах. Узагалі дивно, чому ви досі на волі. І тим більше дивно, звідки у вас дозвіл жити і працювати тут, у п'ятдесятикілометровій зоні. На що ви сподівалися, коли лишалися тут? Загалом мої попередники були на диво лояльними до вас.

Майя знову зітхнула.

– А ваші попередники нічого не казали про те, як усе є насправді?

– Майя знову заводилася, як раніше в камері, коли її впізнала матір одного з підлітків, вивезених на роботи. – Добре, слухайте. Не вірити ваше право, але розкажу, це вже давно не військова таємниця. У перші дні війни мій чоловік, Іван Зозуля, льотчик-винищувач, пішов на фронт. До кінця липня встиг написати кілька листів. Потім мені заборонили приймати від нього пошту, звеліли

поміняти адресу. За завданням підпільного центру мене готували до роботи в тилу ворога.

– Влітку сорок першого в Києві не було ворога.

– Влітку сорок першого, у серпні місяці, Київ уже готували до здачі ворогу.

– Лише за цю фразу закони військового часу дозволяють розстріляти вас.

– А потім кулю собі в лоба. Така ж логіка, правда?

Нарешті Фомін подивився на Майю з цікавістю.

– До чого ви зараз це сказали?

– Бо ви знаєте – я кажу правду. І якщо стріляти всіх, кому вона відома, логічно застрелитися, хіба ні?

– У цьому кабінеті так зухвало поводяться лише вороги.

– Чому?

Фомін відповів не відразу. Спершу вийняв з-за вуха папіросу. Потім прикурив її від недопалка. «Бичка» старанно розтовк об денце масивної порцелянової попільниці – теж, мабуть, трофей чи спадок від того, хто займав кабінет раніше.

– Їм нема чого втрачати. Ті, в кого є найменший шанс викрутитися, чіпляються за нього. – Він випустив струмінь диму вбік. – Просяться. Шукають виправдань. Валяються в ногах.

– Не збираюся, – огризнулася Майя. – За два роки тут, під німцями, я втомилася. І не тільки боятися. Мене могли розстріляти ні за що, отак, як ви зараз погрожуєте. Бо моя робота в тилу так і не почалася. Вважайте, що завдання не виконане. Але правильно ось так: жодного завдання за той час, що була в тилу, я не отримала.

Фомін підвівся, пройшовся кабінетом, став біля вікна.

– Продовжуйте.

Майя прокашлялася, від диму шкрябало в горлі.

– Під кінець серпня сорок першого я перебралася до Королівки. Там у мене хвора тітка, за легендою поїхала її глядіти. Хоча, – вона сумно посміхнулася, – я б доглядала за нею і не задля легенди. Це

моя єдина близька родичка. В селі мусила дочекатися німців, потім вступити на службу в органи окупаційної влади.

– Я вже почав вам вірити, і нате...

– Що не так?

– Ви не могли знати, які органи створить окупаційна влада.

– Але ж управлінські *органи* мусили бути! – парирувала Майя. – Куди можна, туди й треба влаштуватися. Замаскуватися, сидіти тихо, чекати зв'язкового, інструкцій, вказівок чи чогось такого. Отак і прочекала два роки.

– Марно?

– Зовсім.

Фомін повернувся за стіл, роздушив у попільниці другий недопалок.

– Хочете сказати: ніхто не налагодив із вами зв'язок?

– Припускаю – спроби були. У жовтні сорок першого в Королівці показово повісили чоловіка, якого зловили на узліссі шуцмани. Судячи з усього, пробирався в село, і припускаю: це міг бути мій зв'язковий. Другий випадок був уже в Макарові, під Новий рік. Поліцаї зупинили підозрілу жінку на в'їзді в місто, та відкрила вогонь і почала тікати. Її застрелили, при ній знайшли батареї для рації. Потім гестапо почало шукати і знайшло радиста, теж була стрілянина, чоловік підірвав себе гранатою. Там, де я працювала, все це відомо.

– То й що? Чому ви впевнені, що всі ці чоловіки й жінки шукали зв'язку з вами?

– Я ні в чому не впевнена, громадянине капітан. Чекала зв'язкового. Могла робити будь-які припущення. Від зими сорок другого вже поставила на своїй підпільній роботі хрест. В околицях діяли партизани, час від часу німці воювали з диверсійними групами. Але мене все це жодним чином не стосувалося. Уявіть, якось почала збирати різні відомості, котрі, на мою думку, могли б зацікавити військово командування. Безсистемно, фіксувала все підряд. Потім спалила записи в грубці. Отака з мене підпільниця.

Фомін зняв окуляри, хукнув на скельця, протер носовичком. Покрутивши в руці, знову начепив їх на носа.

– Хтось може підтвердити, що на ворога ви працювали за завданням відповідних радянських органів?

– Ні, – відрізала Майя. – Уже коли повернулися наші і я прийшла до уповноваженого НКВС та назвала йому прізвища тих, із ким мала справу, він послав кудись запити й отримав відповідь: усі, хто мене вербував, загинули. В різний час. За різних обставин. Підтвердити мої слова нема кому. – Вона вкотре зітхнула. – Про чоловіка не знаю нічого. Тітка померла. А товариш Даниленко, з яким мала справу...

Фомін ляснув долонею по столі.

– Стоп! Я в курсі, що Даниленко загинув у березні від бандитської кулі.

– Бандерівської.

– Хіба вони чимось відрізняються від бандитів? На щастя, націоналістичному бандпідпіллю не вдалося пустити тут, у нас, коріння. Традиції не ті. Мій колега, громадянка Зозуля, вам повірив, бо ви ж на волі. Отже, мав на те підстави. Бо, самі кажете, перевіряв вас. Я тут людина нова, і в мене нема жодної причини вірити вам.

– Але й жодного доказу того, що мені не можна вірити.

– Правда, – кивнув Фомін. – Мій принцип: сумніваєшся – вирви з коренем причину сумнівів.

– Маєте на увазі – вбий того, кому не віриш?

– Десь так. Такий закон воєнного часу. Не можна лишати ворога за спиною.

– То ви мене розстріляєте, аби позбутися головного болю?

Фомін переплів пальці обох рук, стиснув їх, потім поворушив, на короткий час захопившись цим видовищем. Потім розплів, поправив окуляри на перенісці.

– Наш працівник, котрий замінив товариша Даниленка, чомусь пропустив вас повз увагу. За свою недбалість поплатився, емісари націоналістичних банд діяли просто в нього під носом. Зараз над

нехлюєм провадяться слідчі дії, не хочу повторювати його помилки. Тому перевірятиму всіх підозрілих. Товариш Даниленко щось про вас з'ясував. Радянські органи не помиляються, маю роздобути ті самі відомості. Поки що не раджу вам виїздити за межі району.

– Маю право жити в стокілометровій зоні? – Майя не стримала іронічної посмішки.

Скельця окулярів зблиснули.

– Ви, громадяно Зозуля, маєте рівно стільки прав, скільки я вирішу, – відрубав Фомін. – Повертайтеся до місця проживання й сидіть там, не рипайтесь. Якщо ваші слова підтвердяться, надалі зможете жити спокійно й налагоджувати мирне життя.

– А як не підтвердяться?

– У такому разі ми зустрінемося знову. Поки що вільні.

3

Район Макарова, село Королівка

Майя саме рубала дрова, коли почулося гуркання.

Вона безпомильно визначила, хто їде. Ніхто, крім дільничного, в їхньому селі мотоцикла не мав. З паливом їй посприям в ін же, молодший лейтенант Юрій Гордієнко.

Сільське начальство не знало, як ставитися до колишньої працівниці Макарівського окружного комісаріату. Голова виділив Майю серед інших, почав утискати, а коли вона спробувала розібратися – порадив сидіти тихо для власної ж користі. Про всяк випадок вирішив не давати їй роботи в селі, хоча всі місцеві жителі працювали на окупаційну владу. Про дрова їй тим більше можна було забути. Добре, що дільничний підпорядковувався не йому, а УНКВС, тож Гордієнко оформив її до себе діловодом. Вона робила всю паперову роботу, отримувала пайок, годувалася з городу і більше нічого від нинішнього часу не хотіла.

Хіба Гордієнко почав виявляти чоловічий інтерес. Власне, він завжди його мав. Бо чарівників не буває, не дарма взяв самотню молоду жінку під опіку.

Дільничному недавно виповнилося тридцять років, і в Королівку його призначили. Майя знала історію Гордієнка з перших вуст, і нічого дивного в ній не бачила. Звичайний, навіть досить характерний випадок воєнної доби – вчорашній партизан не захотів іти далі на фронт із регулярною армією, тож доклав максимальних зусиль, аби лишитися в тилу сільським дільничним.

Вони познайомилися влітку, коли Гордієнко отримав призначення й обхо́див усі хати, знайомлячись та проводячи інструктаж. Він прийняв справи після того, як бандити розстріляли його попередника, кульгавого лейтенанта Шевцова. Як і чому фронтовик після шпиталю опинився у них у Королівці дільничним, Майя й гадки не мала, бо Шевцов, здавалося, ховався від людей. Бачили його не

часто, подейкували – у шпиталі отримав звістку про загибель усієї родини, почав втрачати над собою контроль, багато пив. Тому, кажуть, застрелили міліціонера не в бою – люди Щербаня заскочили його п'яним.

Так чи інакше, довго без представника закону Королівку не лишали. Наступного дня після обходу Гордієнко під вечір постукав до неї, виклав на стіл кільце копченої ковбаси, чвертку хліба й флягу з самогоном, одразу заявив – знайшов як не рідну, то вже напевне близьку душу, випив і майже годину розказував про себе. Майя слухала з ввічливості, терпляче, смердючу міцну каламутну рідину лише пригублювала. А Юрій, чи, як він дуже просив називати його наодинці, *Юрко*, повідав: сам родом з Путивля, працював на МТС, був мобілізований шофером. Під Черніговом його частина потрапила в оточення, вчасно встиг скрутити кермо, вистрибнув із кабіни, погнав до найближчого лісу. За ним – бійці, що сиділи в кузові. Поки добігли, командира вбили. Уцілів лише їхній невеличкий гурт, долею решти тоді не переймався.

Вони блукали два дні, аж доки не вийшли на невеличке село, де назвалися партизанським загоном. Місцевих, вочевидь, окруженці вже не раз лякали. Тому селяни взяли втікачів на забезпечення – далі від гріха. Їм передавали в ліс той мінімум харчів, який могли собі дозволити. Тим часом окруженці вибрали з-поміж себе командира. До того все вирішували колективно, але тепер, коли вже назвалися військовим підрозділом, треба було комусь одному передати не так повноту влади, як повноваження вести переговори й виступати від загального імені. Офіцерів, сержантів, навіть єфрейторів у товаристві не було, тож повелися демократично: тягнули палички з пілотки. Старшим мав стати власник короткої, випало Гордієнкові.

Своєю владою Юрій прийняв перше рішення: закопатися в землю й перезимувати так. Населення уклінно просило партизанів не стріляти німців та поліцаїв, бо селяни не хотіли накликати біду – боялися карателів. Захисників харчували фактично в обмін на те,

аби сиділи тихо й нікого не займали. Згодом – Гордієнко дізнався про це вже після вигнання звідти німців – частину тамтешніх жителів, котрих тягали за роботу на окупанта, виправдали та залишили в спокої, бо ті довели зв'язок із партизанами.

Навесні сорок другого відносний спокій окруженців порушив справжній загін. «Нас мало не постріляли», – сказав дільничний, наливаючи собі чергову порцію, й відразу розтлумачив: розвідка, яка їх випасла, не знала, що за одні, тож вирішила перевірити. А команда Гордієнка всі ці місяці щасливо уникала бойових зіткнень, через те ніхто не розібрався до пуття, з ким має справу. Почали стріляти один в одного, з обох боків поклали бійців, аж поки не розібралися, що до чого. Коли Гордієнка з залишками підлеглих привели до партизанського командира, Юрій назвався старшим, інші – підтвердили, а селяни не приховували: без малого шість місяців годували своїх захисників. Група Гордієнка влилася в більший підрозділ, про них доповіли в центральний партизанський штаб, приписавши низку уявних подвигів для солідності, і за короткий час Гордієнка представили до позачергового військового звання. Коли вже справді командир, то маєш бути офіцером.

Минулої осені, коли Червона армія наступала на Київ, тутешні партизани били по тилах. Командира роти, молодшого лейтенанта Гордієнка поранили в бік, ще одна куля прострелила плече. У шпиталі разом з іншими отримав медаль «За відвагу», а коли справа йшла до виписки – сам попросився дільничним у Королівку.

Це дозволило лишитися в тилу.

Майя досі не вирішила, подобається їй Юрій справді чи це в неї такий жіночий інстинкт – тягнутися до чоловіка, котрий має захистити. За два роки під німцями вона навчилася дбати про себе сама і відчувала себе старшою щонайменше на десять років від справжнього віку. Не була святою, але й не падала нижче, ніж того вимагали обставини. Працюючи в управі, отримувала пайок, не голодувала, але за цей час дозволила собі підтримувати зв'язок з

чоловіком з апарату бургомістра. Це відсікало зазіхання як німецьких офіцерів, так і чинів кущової поліції.

Встановивши для себе планку дозволеного, Майя ці два роки не опускала її. Попервах мала надію: зв'язок ще може допомогти в підпільній роботі, якщо хтось-таки прийде до неї, скаже пароль і дасть завдання. З літа сорок другого, коли німці посунули до Волги, надія на те, що про неї взагалі хтось пам'ятає, зникла. Тому сама собі дала завдання – протриматися, вижити, не робити різких рухів, діяти за обставинами.

У новому дільничному побачила близьку душу. Вислухавши його чи то сповідь, чи то звіт, Майя Зозуля зрозуміла те, що Гордієнко старанно приховував і в чому не хотів признаватися навіть собі, наодинці.

Він *не хотів* воювати.

Хоча навряд чи був боягузом чи потенційним дезертиром. Юрій теж не робив різких рухів, а отримавши наказ – корився, бо під час війни інше автоматично робило з людини ворога з усіма наслідками. Гордієнко всі ці роки радів кожному прожитому дню, бо сьогодні знову вдалося не потрапити на очі тим, хто віддає накази й змушує ризикувати життям. Він не ліз у пекло без потреби, а якщо опинявся там – не намагався бути героєм, віддаючи таку можливість іншим. Ставши дільничним, Гордієнко домігся нарешті того, чого прагнув, коли прорвався з оточення й разом із товаришами зачаївся в лісі: аби ця війна нарешті скінчилася саме для нього.

Майї теж не хотілося більше війни.

І вона розуміла: яким би не був Юрій Гордієнко, він нікому не дозволить повертати війну туди, куди він від неї – назвемо речі своїми іменами! – втік.

Через те, маючи хай маленьку, але владу, дільничний готовий був нещадно карати всякого, хто захоче порушити *його* спокій. Той спокій, який єдино можливий в тилу, коли фронт відсувається далі на Захід, війна триває, коли скінчиться – не ясно, і закони воєнного часу дають йому ширші можливості, ніж у мирний час.

Більше влади.

Майя називала це так. І у своєму становищі не бачила іншого виходу, крім як дозволити міліціонерові дбати про себе.

Тому всміхнулася назустріч Гордієнкові, розпрямилася й так сильно, як могла, всадила сокиру в колоду.

– Справляєшся?

– Сам бачиш.

– Ану, дай я.

Майя відступила. Скинувши шоферську шкірянку, вдягнуту на гімнастерку з офіцерськими погонами, Гордієнко поправив ремені портупеї. Оцінивши купу дров хазяйським поглядом, він зняв кашкета й надів на Майю. Та напівжартома відкозиряла йому, зробила ще кілька кроків назад.

Поплювавши на долоні, Гордієнко взявся за топорище, підхопив кострубате поліно, прилаштував його насторч, притримав рукою. Перехопив сокиру вже обома руками, примружив одне око, цілячись та прораховуючи напрямок удару, потому голосну хукнув і рубонув. Сокира застрягла в поліні, дроворуб рвучко підняв її, знову вдарив низом поліна об колоду, за третім разом перевернув, лупонувши обухом.

Розколалося аж тепер.

Юрій розрубав кожну половинку ще навпіл, тепер уже пішло легше. Упоравшись, відкинув носакон кирзача готові дрова ближче до купи, торкнувся великим пальцем леза, потім без страху надавив усією долонею, скривився.

– Тупа.

– Так нагостри.

– Давай чим – запросто.

– Бруска в хазяйстві нема. – Майя розвела руками. – А дрова потрібні. Пічку топоти, їсти варити. Та й холоди, кажуть, цього року прийдуть уже на початку жовтня.

– Я тобі ще організую. – Гордієнко підхопив нове поліно, підкинув на руці, розрубувати не спішив. – Вугілля теж роздобуду.

– Для мене не дадуть. Особливо тепер. Усе село знає, що мене тягали до Фоміна.

– Не тягали, – виправив Юрій. – Ти знаєш, як воно, коли справді тягають. Ще й краще за мене. Викликали повісткою.

– Могла не повернутися.

Прилаштувавши поліно, Гордієнко розрубав і його, цього разу – з другого удару, потім застромив сокиру в колоду.

– Я прокачав, Майко. Тебе вичесали гребенем.

– А простіше?

– Куди вже простіше.

Гордієнко присів на краєчок колоди, видобув кисет, папірці, спритно зробив самокрутку, крутнув коліщатко саморобної «катюші»^[15], глянув на вогник, але підкурювати не спішив.

– У Фоміна – чергова рознарядка. Перевірити неблагонадійних, згідно з відомим тобі розпорядженням. Я попереджав.

– Ага, – кивнула Майя. – Сказав. Мені після того в погріб ховатися, пересиджувати оці всі перевірки?

Палець дільничного знову крутнув коліщатко. Цього разу вогник лизнув край цигарки. Затягнувшись, Юрій сплюнув налиплі до губ тютюнові крихти.

– Жінка, яка тебе впізнала. Ти говорила про неї. Вона написала донос.

– Здогадуюсь. Нічого дивного. – Майя знизала плечима. – Коли буваю в Макарові, часто бачу таких знайомих. Особливо на базарі. Відводять очі. Ця, бач, не стрималася.

– Запитай, чому аж тепер виявила такого ворога, як оце ти.

– Чому? – слухняно спитала Майя.

– Її загребли раніше. Прізвище пам'ятаєш?

– Улянич Тетяна, – відповіла, ніби рапортувала.

– Отак відразу впізнала?

– Знаєш, Юрку, я тренувала пам'ять. Не могла записувати, сам розумієш, ризиковано. Тому фіксувала прізвища всіх, кого оформляла на роботи до Німеччини. Думала – раптом усе ж таки комусь із наших та й знадобляться. А воно нікому зараз не треба.

– Зате пам'ять хороша, – гмикнув Гордієнко. – Добре. Так ось, цю Улянич минулої зими переселили в окрему квартиру. Там будинок на три родини, радянська влада видавала ордери постраждалим від німецької окупації. Все одно її хату розгатив німецький снаряд, жила в землянці. А тепер повернулися справжні господарі. Покинули все, встигли вибратися з Макарова ще влітку сорок першого.

– Пред'явили права на житло. Улянич проти. Зрозуміло, ситуація знайома. А я тут до чого?

– Не спіши, зараз все стане ясно. Господарі квартири – родина Буховерів, кравець Аркадій Наумович і його дружина, теж кравчиня Етель Перцевна. Зрозуміло, чому єврейська родина втекла подалі. Зрозуміло, чому Буховери повернулися аж за рік після звільнення. Треба ж переконатися остаточно, що влада не поміняється і німці назад не повернуться. Де вони сиділи весь цей час – мені все одно. Кажуть, люди заслужені, обшивали в евакуації командирів, офіцерів НКВС та їхніх дружин, артистів евакуйованих театрів, працювали для якоїсь кіностудії, то вже деталі. Важливо інше: Буховери мали повне право зайняти залишене колись житло. Улянич ніби пропонували інше, та вона вперлася. Ось тут найцікавіше: вона побилася з Етель Перцевною. Розбила об її голову гасову лампу, біла першим, до чого дотягнулася рука. І волала на весь базар: «Жидам усе можна! Де вони були, коли мого сина забирали! Вони тікають, потім повертаються! Усі права – жидам, а не українцям! Навіть росіянам таких прав нема! Скільки можна терпіти цих пархатих!»

Юрій говорив спокійно, розмірено, так само, як щойно рубав дрова. Саме ця впевненість підказувала Майї: дільничний не перебільшує і не прибріхує.

– Тепер твоя Улянич замість ордера на нове житло отримає справу як ворожий агент.

– Німецький? – уточнила Майя.

– Не знаю. Ворожий, – знизав плечима Гордієнко.

– Хіба є інші вороги?

– Не тягни мене за язика, – буркнув дільничний. – Сама знаєш. Є ті, хто небезпечніший за німців тепер. Хоч би бандерівські банди. Забула, як навесні тут виявили їхніх попів, у Мотижині? Визнали себе членами цієї їхньої ОУН. Готували базу для антирадянського повстання. Таємні служби проводили. Автокефали чи як їх там.

– Чула. Як це пов'язано?

– Не будь наївною, Майко. Комусь пасує, тобі – ні. Усе пов'язане. Логічний ланцюжок. Пригадай, які тут у той час бої по лісах були. Люди думали – фронт сюди прорвався. А то, виявляється, бандерівські рейди по наших тилах.

– Придушили.

– Їх не задушиш, – мовив Юрій багатозначно. – Читайте газети. Не передовиці, а там, де дрібніші колонки. На Західній Україні антирадянська пропаганда дика, шалена, потужна. Там, кажуть, більша частина населення озброєна і тільки й чекає команди. Чув, там у окремих місцях наші змушені тримати цілі гарнізони. А сили на фронті потрібні. Бандерівці ж відтягують їх на себе. Отже, працюють на німців. Як і весь цей час на них працювали. Буржуазний націоналізм, отак це називається.

– Про це я наслухана, не глуха, – відрізала Майя, але відчула – надто різко, тож швидко пом'якшила тон: – Юрку, ти там біля начальства справді ближче. Вас на нарадах просвіщають. Знаєш більше. Поясни, до чого тут Тетяна Улянич. І я зараз.

– Ти перебиваєш, – дорікнув Гордієнко. – Я ж тобі від самого початку розказую, як шкільні вчителі. Словом, бандерівці-західняки ніяк не заспокоються. Не вдалося взяти нас наскоком, із тилу – ведуть тут свою націоналістичну пропаганду тихою сапою. Серед іншого, як нам розтлумачили, спекулюють на єврейському питанні. Накручують людей проти єврейського населення. Чула ж слово «жидокомуністи»?

– Було. Німецька пропаганда.

– Байдуже, чия, – відмахнувся Юрій. – Головне, комуністична, читай – радянська влада називається в них жидівською. Провокуєш ненависть до єврейської нації – це водночас і ненависть до нашої справедливої влади. Є ще один момент, зовсім недавно до нас довели: світовий сіонізм може на цьому ґрунті піднятися.

Майї остаточно запаморочилося в голові.

– Тепер ти мене зовсім заплутав. Перескакуєш з п'ятого на десяте. До чого тут ще й сіонізм?

– До всього, – слова знову прозвучали багатозначно, а сам Гордієнко виглядав утаємниченою, отже, дуже важливою персоною. – Розпалювання ненависті до єврейської нації грає сіоністам на руку. Бач, усе ніби сходиться: євреї навколо при високих посадах та мають привілеї, бо радянська влада їх захищає. Висновок: влада справді єврейська. Але ж це не так, Майко! Проте піди доведи це агентам світового сіонізму, які починають волати про те, як на звільнених від німців територіях громадяни переслідують євреїв, а органи правопорядку не чухаються. Усе це – питання політичне, працює проти нас. Тому органи, той самий Фомін, змушені реагувати. І виявляти як тих, хто провокує антисемітські настрої, так і тих, хто з цього користується. Он артисти вже пишуть товаришеві Сталіну листи, аби від керівництва Україною відсторонили товариша Хрущова. Мовляв, сприяє міжнаціональній гризні.

Заплющивши очі, Майя стиснула двома пальцями скроні, намагаючись хоч так зібрати рій думок до купи. Постоявши так, розплющила, глянула на дільничного, котрий саме підвівся і знову взявся за сокиру.

– Отже, громадянка Улянич потрапила під боротьбу з агентами націоналістів та сіоністів? Чорт знає що, Юрку. Вона не може одночасно працювати на дві структури.

– Майко, ніхто ще не довів, що твоя Улянич працює хоча б на одну. Вона може повторювати чужі слова, потрапити під вплив

пропаганди. Або справді мати якісь зв'язки, хай непрямі. Так чи інакше, розібратися треба, згодна?

– Ну... так... Мабуть... Треба, звісно треба.

– Тому її забрали. А Улянич, не будь дурна, відразу почала активно допомагати слідству. Мовляв, не тих берете, товариші. Є така Майя Зозуля, вражина прихована, на німців працювала, з колаборантами спала, досі на волі, хоч наша влада вже майже як рік повернулася. Де вона тебе побачила в місті – не скажу.

– На базарі, не інакше.

– Може, й так. Але тепер зрозуміла, чому тебе висмикнув Фомін?

– Побічна жертва націоналістичної агентури, – криво посміхнулася Майя.

– Дарма либишся, – зауважив дільничний. – Усі ці процеси дуже серйозні. Ти в них – така сама піщинка, як і ота Улянич. Добре, я постукав у потрібні двері, а то б довго ще не випустили. І хтозна, чи випустили б узагалі. Поїхала б у телячому вагоні на Донбас, вугілля довбати, – на цих словах Гордієнко теж гмикнув. – Бач, як воно. З палива почали, до палива повернулися. Роздобуду тобі вугілля. Небагато, але трохи відвантажу.

Знову замахнувшись, він увігнав сокиру точно в середину колодки.

– І брусок захоплю. З тупою сокирою – не життя. Взагалі...

– Що?

– Нічого. Тепер ти знаєш всі розкла`ди, Майко. Відомості не секретні. Але вкупі ти їх інакше, як від мене, не мала б, звідки отримати. Думай, аналізуй, роби висновки. Тримайся потрібних людей. Проживемо.

– Переживемо, – поправила Майя.

Гордієнко вже не слухав її – йшов з двору, на ходу вдягаючи шкірянку.

Волинь, Воєнна округа «Турів»^[16]

У криївці зібралося троє.

Поручик Гомін досі не міг стояти на рівних, праву ногу посікли кулі, до того ж він, як на лихо, ще й зламав її, відступаючи. Накладена шина не гарантувала швидкого повернення в лави. Гомін підозрював: без кваліфікованого медичного втручання може її взагалі позбутися – під час останньої перев'язки помітив, як одна рана почала трохи підгнивати. Довкола кісточки ногу вкрив суцільний струп, і Гомін знав – серед залишків його сотні він не один такий. З ліків вони мали хіба похідну аптечку, але й той мінімум ліків танув. Запас медикаментів ніби зібрали в Підгайному, але знищили разом із харчами. Попри сумний стан, бойовий дух його стрільців ще кілька днів тому тримався на висоті – доки булавний Чуб не приніс звістку, від якої Гомону стало прикріше, ніж від перспективи зостатися одноногим. Він не міг пересуватися вільно, тому інші учасники оголошених зборів підтягнулися до вказаного й підготованого ним місця.

Тут був хорунжий Вихор, який лише три місяці тому втік із Монтелюпиху^[17]. Потому досить скоро зібрав та підпорядкував собі залишки кількох розбитих у боях відділів у один і тепер вважався командиром одного з найпотужніших підрозділів у краї. Запросили й курінного Бондаря – він недавно повернувся з рейду по теренах, контрольованих поляками, і референтура пропаганди вже поширила листівки зі звітом про його успіхи. Відділи Армії Крайової саме тепер не отримали підтримки від червоних, бо повстанцям удалося відтягнути на себе основні сили. Тому сотня Бондаря вдарила по тилах, вичистила поляків одразу з кількох сіл південніше від Ковеля, що нині вони повністю контролювалися УПА, яка закріплювалася на рубежах, зводячи потужний, як виглядало, укріплений район. Без

нього подібна нарада виглядала не так репрезентативно й взагалі могла втратити сенс.

Полковник Кобзар не змусив себе чекати надто довго. Зайшов до криївки, віддав честь першим, хоч статут цього не передбачав. Проте військовий референт був знаний не лише в «Турові», а й у інших округах своїм дбайливим ставленням до бойових командирів. Особливо тих, кому пощастило вирватися з котлів, створених військами НКВС та регулярною армією протягом нинішнього літа. Іноді поведінка Кобзаря сприймалася як різновид такої собі гри. Була підозра, що він дуже хотів заручитися підтримкою якомога більшого числа командирів, здобував собі таким чином популярність і страхувався від можливих дій щодо себе з боку Служби безпеки.

Більше повноважень, а відтак і більше влади СБ отримала від початку нинішньої зими. Але до літа перевірки стосувалися здебільшого стрільців, рідше – старшинської і підстаршинської ланки. Проте після розпорядження, скріпленого особисто Климом Савуром^[18], референтура СБ почала вичищати навіть вищий командний склад УПА. Активна, небачена раніше діяльність з виявлення зрадників та перевертнів неабияк стривожила оунівське керівництво. Злетіти могла будь-яка голова, недоторканних для Служби безпеки не існувало. Навіть пішли рапорти-скарги, хоч скаржники й розуміли причину: спершу – березневий провал рейдової операції, а потім той-таки літній розгром, у якому треба когось звинуватити. Адже в подібних випадках ніхто не візьме на себе відповідальність за допущену поразку.

Гомін уже знав історію підполковника військової референтури Солоного. З початком перевірок і чисток його заарештували, звинуватили у зраді, застосували третій ступінь залякування і недогледіли. Той, кого не зламали свого часу, ще до війни, в Бригідках, а потім у німецькому таборі, перерізав собі вени невідьде роздобутим цвяхом. Військова референтура і головний провід протестували, в СБ відгавкувалися – був би чесним, так би не повівся, домігся б реабілітації, повернув би добре ім'я. Після того,

щоправда, активність пошуків зради помітно знизилася. Розумом визнаючи – перегини, які чинить Служба безпеки, все ж можна виправдати, серцем поручик Гомін цього не приймав.

Привітавшись із кожним за руку, Кобзар примостився так, аби бачити всіх і всі бачили його. Очі звикли до тьмяного освітлення, полковник покрутив головою, роздивляючись так, ніби ніколи не бачив партизанського інтер'єру, мовив нарешті, аби з чогось почати:

– Добре є. З комфортом влаштувалися.

– Не шукаємо зручностей, друже полковнику, – сказав Гомін.

– Тепер не до комфорту, – додав Вихор. – Чекаємо рішень від командування, друже Кобзарю.

– Рішення є. Для того вас сюди покликали й зібрали тут.

– Але якщо провід накаже розформувати регулярні армійські частини, я не підкорюся, – вигукнув Бондар, подавшись уперед.

– Звідки такі відомості? – поцікавився Кобзар.

– Чув, – відрубав курінний. – Ніби є розпорядження ховати зброю подалі й переходити до підпільного руху. До мирного життя вертати. У совіцькі органи влади вступати.

– Добре, що не в комуністи себе записувати. А родини – в їхні колгоспи, – вставив Вихор.

– Нова тактика, – кинув Гомін.

– Не приймаю, – заявив Бондар. – Коли так буде, знімаю з себе всякі зобов'язання. Переходжу до збройного опору окремим повстанчим підрозділом. Нікому не буду підзвітний. Українському народові хіба.

– Ще наказів нема, а ти вже отаманиш, друже Бондар. – Полковник вичавив із себе посмішку. – Ходять різні чутки. Поки нема наказів на папері, з підписами й печатками, говорити також нема про що. Невже ви чекали мене, аби ставити ультиматуми?

– То не є ультиматум, друже полковнику, – сказав Бондар. – То є моє рішення в разі, якщо рішення командування не відповідатиме настроям підпорядкованого мені військового підрозділу. Невже доведеться відбиватися тепер ще й від своїх?

Кобзар відповів не відразу.

– Референтура і головний провід – то є люди. Кожен має власний погляд на нові обставини, в яких опинилася наша організація. Як військовик, друже Бондар, я з тобою є згідний. Але і ти, і всі ви забуваєте про загальну ситуацію, в якій ми всі опинилися. Тактика прямого зіткнення з ворогом уже не може бути застосована ефективно.

– Та власне! – вигукнув Гомін. – Взяти хоча б мій відділ. Стан озброєння незадовільний, і то я ще добираю слова. Ми наразі не маємо жодного кулемета, жодного! Ті, які пошкоджені, полагодити неможливо, бо фахових зброярів так само нема. З автоматичною зброєю взагалі бідося! Не так з автоматами, як із набоями до них. Запас аmunіції до рушниць та пістолів узагалі мінімальний. Протягом першого-ліпшого бою вистріляємо все за двадцять хвилин і мусимо піти в рукопашну! Люди вишколені, як має бути. Лиш ворог не кидає зброю, аби почати рукопаш! Нас, беззбройних, розстріляють упритул, і сила бойового духу не допоможе. Отак!

– Мені не до вподоби такі настрої, друже Гомін.

– А мені – таке забезпечення, друже Кобзарю! Ми всі троє тут незадоволені поточним станом справ у відділах!

Глянувши по черзі на кожного, полковник зрозумів: перед ним трійця однодумців.

– Повстанчу армію від початку свого створення націлили на здобуття зброї в бою, – сказав він. – Усім відомо, що у нас нема забезпечення як такого. Кожен відділ має забезпечити себе сам.

– Нема заперечень, – вступив Бондар. – Та щойно я почув про бій. Де ж здобувати зброю, якщо бойова тактика вже не є прийнятною для високого керівництва?

– Наразі бойові зіткнення – самогубна тактика, – полковник говорив рівним голосом, і тепер він звучав твердо. – Так, окремі частини переходять до партизанки. Іншим пропонується розформуватися і, як тут слушно говорили, влитися в совіцьку систему, аби з часом бути готовими перейти до активних дій та

зруйнувати її зсередини. Прошу не забувати: минулого року, з початком нашої боротьби, те саме спрацювало. За німаків ми мали купу своїх людей у керівних органах окупанта на місцях, особливо по селах. Службовці допоміжної поліції отримували зброю та владу. Завдяки цьому в певний момент змогли швидко організуватись і взяти під свій контроль чималу територію. Чому зараз маєте упередження?

Гомін не витримав – підвівся, спираючись на саморобний костур, ніби так його могли краще бачити.

– Бо Совіти, друже полковнику, то не німаки. Здолати комуністів значно складніше, ніж навіть ляхів, котрі поводяться тут, мов на своїй землі. Звичними методами й засобами тут не взяти. Переграти червоних не вдасться, бо вони не мають жодних страхів. А якщо мають, діють миттєво: знищують, випалюють довкола себе те, чого бояться і що їм може загрожувати. Їм заввиграшки пустити на нас танковий корпус і водночас кидати бомби з літаків. Хай навіть ті бомби влучать у їхні ж танки – війна все перемеле. То – люди війни, друже Кобзарю. Для Совітів вона завершиться лише за однієї умови: коли нікого, крім них, довкола не лишиться.

– Так, вони вже заселяють наші терени своєю, інакшою людністю, – додав Бондар. – Добре є, коли сюди переміщають українців з того боку Збруча. Вони переважно обдурені чи ображені Совітами. Тож переагітувати їх, схилити на наш бік буває простіше.

– Не всіх, – озвався Вихор. – І серед них багато московських агентів. Свідомо йдуть на вербування, потім чинять провокації. Забув, як сталося з відділом Ведмеда?

У липні хорунжий Ведмідь прийняв до своєї лав двох міліціонерів. Референтура пропаганди подала це як власний успіх. Навіть друкувалися листівки з закликом брати приклад зі східних українців, котрі зробили правильний вибір. Але вже за місяць, у середині серпня, більшість вояків з боївки піддалися тонкій, дуже грамотній обробці тих, кого вважали своїми. І на хвилі втоми не так від бойових дій, як від постійних поразок, одного дня збунтувалися й

поставили Ведмедя перед фактом: досить, виходять з лісу, обіцяна амністія. Сам командир спершу спробував відмовити, потім не витримав, схопився за зброю. Один із провокаторів встиг стрільнути раніше. Розправа над хорунжим дала несподіваний ефект: агента визнали за нового командира, провокатори вивели повстанський відділ з лісу, вояки склали зброю під об'єктивами аж двох фотоапаратів. Уже наступного дня радянська пропаганда за допомогою наочної агітації продемонструвала перемогу НКВС, газети й листівки поширювалися округом в небаченій раніше кількості, а СБ отримала зайвий привід уважніше придивитися до вихідців зі Сходу.

– Завжди так не є, – парирував Бондар.

– Вважати треба, тут Вихор правий, – зауважив Кобзар. – Та правда є і в тому, що на східних теренах антисовіцькі настрої зростають. Не так скоро, як нам би хотілося. Проте досить, аби поволі готувати ґрунт для нового повстання.

Командири презирнулися, зрозумівши: щойно представник референтури сказав те, заради чого їх скликали. Прозвучало буденно, ніби справа вже робилася, але на короткий час призупинилася через обставини непереборної сили. Вихор обсмикнув френч, прокашлявся в кулак.

– Маємо рішення Головної Ради?^[19]

– Так, – коротко відповів Кобзар.

– Зимова кампанія нічого не навчила? – випалив Гомін, не задумуючись, якою буде реакція на свідоме порушення субординації.

– Чого ж, навчила, – на диво спокійно відповів полковник. – Ти ж на своїй шкурі відчув, друже Гомін, як воно: воювати, коли нема підготованих баз. Коли проти тебе агітують місцеве населення. Коли в людській пам'яті ще свіжі бойові дії, а їм так хочеться нарешті відчутти себе в тилу й налагоджувати якоесь життя. – Він витримав коротку паузу. – Ще коли твоїм людям дихають у потилицю добре взуті та озброєні автоматники. А ти й твої хлопці у драних чоботях

торуєте шлях посеред заваленого снігом поля. Ворог іде протоптаним вами шляхом, ваші сліди видно далеко, і бракує набоїв, аби дати бій, а не бути розстріляним упритул. Помилки враховано, товариство. На неминучу загибель нікого не посилатимуть. Хоча й спокійної прогулянки по совіцькому тилу не обіцяють.

– Минулого разу великий рейд на Схід готували такі самі мудрі голови, – нагадав Вихор. – Нині не маємо права кинути людей туди знову.

– Ще раз повторю для тебе особисто: помилки враховано, – Кобзар трохи підніс голос. – Прошу зважати на накази командування. Інакше дійдемо до того, що кожен підрозділ діятиме сам по собі, як вважає за потрібне. Почнеться анархія, а москалям лиш того й треба.

– Розбрід уже починається, друже полковнику, – зауважив Гомін. – Служба безпеки тут усіх скоріше розлякає.

– Та де, настрашиш тебе, – гмикнув Кобзар. – Гаразд, до справ. Нині є розпорядження: формувати малі бойові групи. Відділи з десяти-дванадцяти осіб, летючі та добре обізнані з місцевими звичаями. Бо мали минулого разу цю проблему: топографічні карти при собі були, а як підійти до тамтого населення, не розумів майже ніхто. Навіть зазнали втрат: ті східняки, котрі вже перейшли до нас із Червоної армії, потім стали складати зброю й масово повертатися назад. Лишалися, бо відчували: нема комунікації між теренами, ґрунт під ногами гойднувся. Впевненість втратили в тому, що чинять правильно. Коли нема мотивації – то є перші зрадницькі дзвіночки.

Слухаючи це, Гомін уже не міг сидіти. Допомагаючи собі саморобним костуром, він підвівся, виступив наперед, навіть загородивши трохи Бондаря, відповів на німе запитання полковника.

– Так, але трошки не так. Не всі східняки зрадили й перебігли. Ми не можемо кидатися надійними людьми лише на тій підставі, що нашій Службі безпеки дані необмежені каральні повноваження.

– Це на часі, друже Гомін.

– То прошу дуже! – Поручик уже не міг зупинитися, посунув на Кобзаря. – Треба пояснювати людям про потреби цього часу! Хай потерплять, доки кожного перевірить СБ! І все, що лишиться від перевірки, може надалі виконувати нові завдання головного штабу! Чотовий Східняк, один з найліпших моїх командирів, уже кілька днів у лабетах! Що маю робити? Пояснювати тим, хто бачив його в боях, з ким він ходив на смерть, – провина в походженні? Бачте, не там і не тоді народився чоловік! Не там служив, не ті думки виношує в голові! Та стрільці вже...

– Доста! – несподівано грубо й гучно вигукнув Кобзар і, щойно поручик замовк, підкорившись наказу старшого, повторив уже звичним, рівним голосом: – Досить, друже Гомін. Кожним окремим чотовим, самі мусите розуміти, я не маю цікавитися й перейматися. Та про вашого Східняка начуваний. Знаю і про те, де він зараз. Розкажеш – послухаю. Бо такі, як він, військову референтуру нині цікавлять найперше, – замовк на коротко, додав: – Так само на часі, друже Гомін.

Волинь, район Ковеля, Обласна референтура СБ

Кайданки зняли, щойно Коломієць, нагнувшись, переступив поріг бункера.

Йому не пояснили, куди ведуть – забагато честі. Весь час, поки тримали в темному льосі, допитували тут же і взагалі нічого не пояснювали. Перші дні хоча б вели якусь подобу розмови, намагаючись загнути на слизьке. Потім навіть крутити припинили: вимагали признатися в зраді, били, відливали водою, знову вимагали. Порівняти Максимові не було з чим: як катують у НКВС, знав, але на собі не відчув жодного разу. Хоча стало розуму не порівнювати, навіть намагався спочатку апелювати до здорового глузду своїх слідчих. Їх було двоє, лиць у напівтемряві своєї тюрми не розрізняв, і вони не гралися в доброго та поганого: обоє були лихими, навіть лютували однаково. Щоправда, коли почали застосовувати фізичні методи, час для Коломійця зупинився. Припинили так само раптово, навіть лишили в спокої на трохи, і, відлежавшись у вогкій темряві, зміг прокрутити попередні дні в голові. Аби перевірити себе, поцікавився у вартового, який приніс хліба з водою, й переконався: похибка не аж така велика. Припустив – його торбили не більше двох діб. Виявилось – трохи більше однієї, з короткими перервами.

Потім зовсім не чіпали, й Максим уже вирішив – про нього забули. Або, що більш імовірно, розібралися й тепер не можуть вирішити, як чинити далі. Так само дивно, що далі тримали самого, не підсаджуючи сусідів, таких самих бідак. Хоча навряд окружна СБ мала в розпорядженні аж так багато місця для утримання в'язнів. Передчуваючи – щось довкола його персони таки відбувається, Коломієць трохи посушив над цим голову, потім згадав не таке вже й далеке табірне минуле й кинув дурну справу – в ув'язненні будувати плани на майбутнє. Арештанти на його пам'яті ніколи нічого не

вирішували, і нема різниці, яка безпекова служба взяла тебе під варту. Хіба що остаточно оформилося розуміння: бандерівська СБ у своїх практиках користалася напрацюваннями польських або радянських аналогів. Іншого досвіду в тих, хто створив її, напевне не було.

Коли за ним прийшли й звеліли збиратися на вихід, Максим не стримався, гмикнув:

– А чого мені збиратися? Речей нема.

– Себе збирай, – почув не надто привітну відповідь. – Руки сюди давай.

Замкнувши кайданки, вартовий виштовхав його назовні, і вперше за кілька днів засліпило сонце. Коломієць одразу ж замружився, бо дуже різонуло. Ззаду підштовхнули, мало не впав, тож розклепив повіки обережно. Зрозумів: давно не ранок, день навіть поволі згасає, і, як завжди в лісі, вечір змінить його раніше. Проте навіть таке світло видалося йому надто яскравим. Йти довелося через досить велику галявину, й Максим ступав невпевнено, ніби п'яний. Навіть зрадів, коли знову завели в не дуже добре освітлене приміщення. Судячи з запаху зрізаного дерева, не так давно обладнаного.

Усередині за невеличким прямокутним столом сидів високий голомозий чоловік у круглих окулярах. Без однострою, в звичайному цивільному піджаку, під ним – плетений светр з відкоченим коміром. На столі біля гасової лампи примостився повстяний картуз, поруч – пістолет. Хто перед ним, Коломієць розібрати не міг, хоч уже при звичаївся до освітлення.

– Отак, – мовив голомозий, глянувши на Максима спершу крізь окуляри, потім зняв їх, роздивився вже неозброєним поглядом, хукнув на скельця, витер картатою хустинкою, яку поклав на картуза, знову повернув їх на перенісся. – Чотовий Східняк. Познайомились.

– Я розумію, мою справу вирішили, – сказав Коломієць.

– Що ви розумієте? Як саме вирішили?

Максим не чекав такого, відповідь знайшлася не відразу. Поки шукав, вартовий зняв кайданки й вийшов. Сідати арештант не поспішав, потер кисті рук, вже звично торкнувся кінчиком язика скалка зуба в роті, скривився.

– Що?

– Вибили. Тобто, зламали.

– Зламали?

– Ага. Зуб. Старалися.

– Погано старалися. Хоча добре, що докладають зусиль. – Відразу, без переходу, голомозий знову виплюнув ті самі запитання: – То що ви розумієте, Коломійцю, і як саме вирішили вашу справу?

– І прізвище моє знаєте.

– Я – референт окружного відділу СБ. Мене називають Андрусем. Знати про подібні речі входить до кола моїх службових обов'язків. Присядьте, маю розмову.

– Та я думаю. Аби не хотіли побалакати, то не гукали б.

Андрусів голос звучав хрипкувато, *ламано*, ніби в підлітка.

– Не раджу вам тут і тепер гарикатися, Коломійцю. Бо все для вас іще може помінятися. І досі не почув, чому вас тримають тут.

– Ви ж усе знаєте.

– Хочу почути від *вас*.

Коломієць присів на грубо збиту дерев'яну лавку.

– Добре. Мені вибили зуб і зламали ребро, намагаючись переконати: я – зрадник. Або щонайменше схильний до цього. У того, хто вирішив заарештувати мене, мабуть, були для того свої причини. Зі мною працювали старанно, але щось дуже коротко, як я вже потім зрозумів. Відтак чіпати перестали, хоча під вартою лишили. Це, пане Андрусю, може означати лише одне: конфлікт інтересів.

– Чиїх інтересів?

– Отут – Бог його знає! – Максим розвів руками. – Нехай би моя провина не викликала сумнівів, а те, що я не признаюся, – так ніхто не признається. У такому разі мене або передають кудись для

подальшої розробки, або карають тут, далеко ходити не треба. Інший варіант: сталася помилка. У мирний час – згоден, прикра. Під час війни – доволі звичайна, нічого особливого. За таких обставин випускають навіть у системі енкаведе. Не так часто практикують, та все ж. Проте я в підвішеному стані. Мене вже не допитують, але я ще не на волі. Отже, хтось десь має інтерес, так чи ні?

Переплівши пальці рук, Андрусь поворушив ними, хруснувши.

– Уже був сумний досвід залучати уродженців східних областей до стратегічно важливих бойових операцій, – мовив нарешті. – До того ж саме ваша біографія вимагала додаткових, спеціальних перевірок.

– Чим це я такий особливий?

– Служили в совітській міліції. Навіть були в комуністичній партії.

– У нас у міліції безпартійних не тримають.

– У вас? – швидко запитав Андрусь, подавшись уперед. – Де це – у вас?

– Та не ловіть за язика! – відповів Коломієць. – Так, у нас, на Полтавщині. Чудово знаєте, що та частина України захоплена більшовиками раніше. Референтура пропаганди випускає не одну брошуру, на цьому будується будь-яка агітація на користь визвольного руху. Людина, пане Андрусь, завжди називає своїм місце, де народилася. Хай той край не має нашої влади... Але ж цей терен так само не під нашою владою.

– Демагогія.

– Нехай собі. Говорю, як знаю.

– Гаразд. – Андрусь випростався, розправив плечі. – Мусите розуміти, як тут ставляться до колишніх міліціантів і партійних.

– Партквиток поносив менше року. З комуністів виписали після арешту. Сидів я за те, що застрелив офіцера міліції. До речі – партійця зі стажем.

– Читав у вашому поясненні, – кивнув Андрусь. – Потім ви добровільно погодилися бути диверсантом. Вам мали пояснити, з ким будете тут воювати.

– З німцями, – парирував Максим. – Повстанська армія теж воювала з німцями. Я відразу перейшов на бік...

Андрусь жестом перервав його.

– Так і є, перейшли. Проте – лише через обставини, що склалися. Аби все пішло для вас інакше, Коломійцю, ви напевне воювали б зі своїми, українцями.

– Цього не знає ніхто. Навіть ви. Ми виходимо з того, що маємо, хіба не логічно?

– Ні, – відрізав Андрусь. – Тепер рахуємо кожну людину. Тим більше, якщо є намір довірити такому, як ви, важливу місію.

Тепер уперед подався Коломієць.

– Такому, як я, – чи мені?

– Маємо зважувати кожне подібне рішення.

– Про що мова?

Андрусь випростався, повів плечима, знову поправив окуляри, пройшовся від стіни до стіни.

– Ви знаєте Схід України краще, ніж я чи будь-хто інший із народжених тут. Ви вже маєте непоганий послужний список. Проте біографія – суперечлива. Ви можете виявитися глибоко законспірованим агентом.

– Тю! Та це ж дурня повна!

– Ні, – мовив голомозий сухо. – Всякий, хто побував у кабінеті наодинці з офіцером НКВС, так, як оце ви, вже не викликає цілковитої довіри. Навіть якщо ви весь цей час воюєте з ними. Ось нещодавно намагалися врятувати одного, погрожували зброєю побратимові. Через совіцького офіцера могли вбити нашого.

– Та не збирався я нікого вбивати! Навпаки, полонених слід доставляти живими!

– І це ви писали, а я читав, – кивнув Андрусь. – Зрозумійте правильно: з таких ніби дрібних деталей складаються небажані ні для кого картини. З вами, *друзе* Східняк, від самого початку все було дуже непросто. Змогли опитати кількох із тих, хто знав вас раніше. Хоча більшість побратимів загинула.

– Скажіть іще, що я, радянський агент, замітаю отак сліди! – вибухнув Максим. – Як ще Дунай до такого не додумався!

– До Дуная ще повернемося. Поки мова про вас.

– Ми вже добрих півгодини товчемо воду в ступі. Мені або довіряють, або ні. Я або перевірений, або перевірка виявила, що чотовий Східняк – прихований ворог. Так чи так.

Андрусь зупинився.

– Нещодавно Головний провід збирався на нараду. Ухвалене рішення поновити відрядження рейдових груп у глибокий тил ворога. Мета – закріплюватися, знаходити й вербувати невдоволених московським режимом людей. Готувати збройне повстання у віддаленій перспективі. У найближчій – розгорнути інформаційну, агітаційну, просвітницьку роботу серед заляканого, введеного в оману українського населення Центральної, Східної, Північної України. Крім того, передбачене проведення диверсійно-терористичної роботи. Фронт відходить на Захід, за всіма припущеннями – до кінця цього року перетне кордон. Тоді Схід Європи скуштує комуністичного раю так само, як два десятки років смакує ним Схід України. Тут, на цих землях, ми теж знаємо, що таке совіцька влада. Але поки ми єдині, хто має сили боротися й чинити опір.

– Чому?

– Та, інша Україна занапащена й упокорена страшним голодом і терором. Визвольний рух там ледь жевріє. Наша перевага – війна, яка ще триває. Вона хоч як виснажує Москву. Але лояльнішим Сталін до східних українців не став. За зібраними відомостями, всі вони записані в зрадники, бо кілька років перебували під німцями. Цього не пробачають, хоч це і не їхня вина.

– Хіба тут, у референтурі, чинять не так само? – зауважив Коломієць. – Я східняк, був під Совітами, працював на них. Отже, зрадник, щонайменше – підозріла особа.

Андрусь знову зняв, протер і почепив назад окуляри.

– То інше.

– Аж ніяк!

– Інше, – відчеканив референт. – І досить, то не є предметом нашої розмови. Так зване звільнення, про яке сурмить московська пропаганда, насправді є тим самим рабством. Була надія на німців, вони ніби обіцяли свободу, та вона швидко й давно здиміла. Люди злі, але в них мало досвіду організованої збройної боротьби. Тож завдання кожної окремої рейдової групи – підготувати ґрунт, знайти однодумців, створити глибоко законспіроване збройне підпілля. Разом з тим – залишити по собі бази для регулярних повстанчих підрозділів. Коли надійде наказ, повстання буде ударом у спину Червоній армії. А в пил вони дістануть від тих, кого почнуть упокорювати й поневолювати, – більше вони нічого робити не вміють.

– Про кого мова?

– Народи Східної Європи, – зараз Андрусь говорив дуже впевнено, ніби про наперед узгоджене й остаточно вирішене питання. – Нас підтримають у боротьбі проти комуністичної тиранії. Після Гітлера той, європейський, світ не захоче мати на собі Сталіна. Спершу його руками ламаємо хребет німцям, потім, усі разом, добиваємо комуністів. Ось такий намір задекларовано, друже Східняк.

Тепер промовчав Коломієць, примружившись і перетравлюючи почуте.

– У райони Києва, Житомира й Чернігова найближчим часом буде відправлено кілька десятків боївок. Задля мобільності – нечисельні, до десяти осіб. Ваша кандидатура цілком підходить, аби ви очолили одну з них. Комплектувати відділ слід з огляду на те, що частина вояків теж має відчувати місцеву специфіку.

– Про східняків мова?

– Саме так.

– І я сам збираю групу?

– Берете на себе відповідальність за кожного.

– Тобто, довіра до східняків усе ж є і вони не вважаються зрадниками?

– Питання найскладніше. Є рішення й щодо цього. Зокрема – щодо вашої групи.

Ззовні шарпонули й прочинили важкі двері.

– Дозвольте, друже Андрусь?

Знайомий голос.

А бодай його!

Коломієць повернувся, зустрівся поглядом з Дунаєм – той саме звикав до тьмяного освітлення.

– Заходь, друже Дунаю, – кивнув голомозий референт. – Ось вам наочна відповідь, друже Східняк.

– Відповідь?

Максим усе зрозумів, та мав хоч якось реагувати.

– Дунай буде з вами. Керуєте боївкою ви, але рішення узгоджуєте з ним. Таке страхування. Немає ради, маємо війну.

Частина друга Бойова група (20 вересня – 12 жовтня 1944 року)

Перед українським народом з моментом нової окупації України більшовиками стало питання: або добровільно скоритися окупантові і віддати йому на поталу всі завоювання українського самостійницького руху, поховати добровільно ідею Самостійної України, або всіма силами і до останнього чоловіка боронити себе, боронити славу самостійницької України, боронити національно-визвольний рух. Десятки тисяч найкращих українців пішли в УПА, пішли в підпілля.

Зі звернення Петра Федуна (Полтави), видання «На допомогу пропагандистам», 1944 рік

У селі Баришівка Київської області було викрито й ліквідовано організацію українських націоналістів бандерівського напрямку. Керівники неодноразово влаштовували збіговиська націоналістів, обробляли в націоналістичному дусі молодь, читали й розповсюджували листівки й літературу націоналістичного характеру.

З доповідної записки начальника УНКДБ по Київській області М. Бондаренка наркомуну держбезпеки УРСР С. Савченку, березень 1944 року

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

Андрій Кокотюха

БАГРЯНИЙ РЕЙД

Історія, написана вогнем

Примітки

1

Чотовий – командир чоти (взводу). Тут і далі вказуються функційні ранги (звання), чинні в Українській повстанській армії станом на 1944 рік. *(Тут і далі прим. автора.)*

[Повернутися](#)

2

Козак – рядовий в УПА, назва рангу більше поширена у відділах на Волині, інший відповідний ранг – стрілець.

[Повернутися](#)

3

Рій – відділення в УПА.

[Повернутися](#)

4

Служба безпеки ОУН, спеціальний підрозділ, створений 1940 року. Серед завдань – виявлення ворожої агентури, диверсійна робота. Відділи на місцях мали значну автономію.

[Повернутися](#)

5

Бійці винищувальних батальйонів. Від російського «ястребки» – вільний переспів назви «истребительный батальон». Походить від російського аналога «ястребки», або ж «ястребы» – назва льотчиків-винищувачів (истребителей) у Червоній армії. Українці на повторно окупованих радянською владою територіях Західної України називали учасників таких батальйонів «яструбками», або ж «стрибками». Їх переважно набирали з місцевого населення.

[Повернутися](#)

6

Telefunken Gesellschaft fu..r drahtlose Telegraphie m.b.H – німецька промислова компанія, в роки Другої світової – провідний виробник засобів зв'язку, радіолокаційного обладнання, бездротових приладів тощо.

[Повернутися](#)

7

Studebaker US6 – тривісна вантажівка фірми Studebaker Corporation (США), випускався з 1941 до 1945 року. Вирізнявся більшою, ніж радянський аналог, вантажністю та підвищеною прохідністю. Поставлявся в СРСР по ленд-лізу.

[Повернутися](#)

8

Булавний – старший сержант.

[Повернутися](#)

9

ППС – кулемет за конструкцією Олексія Судаєва, розроблений 1942 року. Був на озброєнні в Червоній армії та військах НКВС, як трофей був популярним серед бійців УПА.

[Повернутися](#)

10

Дефензива (*пол.* Defenzywa) – охоронне відділення й охоронна поліція Польщі між двома світовими війнами.

[Повернутися](#)

11

Мужва – рядові (*словац.*). Термін іноді вживався в УПА для позначення рядового складу.

[Повернутися](#)

12

Вулиця Короленка – тогочасна назва вулиці Володимирської в Києві, де розміщувалося управління НКВС-МДБ-КДБ УРСР.

[Повернутися](#)

13

Презирлива назва жінок, котрі в роки Другої світової війни під часи окупації мали стосунки, не обов'язково інтимні, з німецькими солдатами та офіцерами.

[Повернутися](#)

14

Наказ № 9 наркома держбезпеки УРСР від 2.07.1944 за підписом заступника наркома, полковника Єсипенка.

[Повернутися](#)

15

Саморобна запальничка часів Другої світової війни, корпус якої виготовлявся з гільз переважно крупнокаліберних патронів. Популярна передусім серед солдатів, сержантів та молодших офіцерів Червоної армії.

[Повернутися](#)

16

Воєнна округа УПА «Турів» охоплювала територію тодішньої Волинської області УРСР, частини Берестейської та Пінської областей БРСР.

[Повернутися](#)

17

Монтелюпих (*пол.* Wie, zienie Montelupich) – в'язниця в Кракові, розташована на однойменній вулиці. У згаданий період – тюрма гестапо. Серед в'язнів перебував Степан Бандера. Від 1945 року – тюрма НКВС, потім Міністерства внутрішньої безпеки соціалістичної Польщі.

[Повернутися](#)

18

Найвідоміший псевдонім Дмитра Клячківського (1911–1945), організатора і першого керівника УПА на Волині, командира УПА-

Північ, члена Генерального штабу УПА.

[Повернутися](#)

19

Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) – понадпартійний орган для керівництва визвольним рухом, створений у липні 1944 року з ініціативи командування УПА. Потреба в такому органі виникла через те, що на згаданий момент повстанський рух в Україні згуртував довкола себе різні політичні й не лише політичні сили. Одна з цілей УГВР – об'єднатися проти радянської окупації та комуністичної диктатури єдиним фронтом, незалежно від політичних та релігійних поглядів і національної належності. Також УГВР одним з основних своїх завдань визначила репрезентацію визвольного руху за кордоном, передусім на Заході. Головою секретаріату УГВР обрано Романа Шухевича. Після війни діяльність та цілі УГВР критикувало найвище керівництво Закордонних частин ОУН(б) через перевагу інтернаціонального над національним в українському визвольному русі.

[Повернутися](#)